

ШАБЕНДЕ

Шабәхрал

Бирлешен Түрмендовлетнешир Ашгабат

1943

ШАБЕНДЕ

ШАБЕХРАМ

Составил *Ахундов-Гургенли*
Под редакцией *Б. А. Карыева*

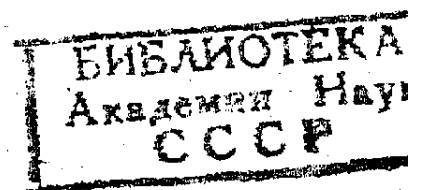
ШАБЕНДЕ

АКР

6023

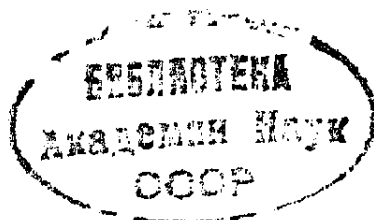
ШАБӘХРАМ

Чапа тайярлан ве сөз башы язан: Ахундов-Гүргенли
Б. А. Гарриевич редакциясы билеи

Б Т Д Н
АШГАБАТ — 1943 йыл

ЕВ_1943_AKS_1025

Техредактор: *Волянская О.*
Корректор: *Чарьев Байды.*

Өнүмчилиге берилди 2/XII-42 й. Чап этмәге ругсат эдилди 23/II-43 й.
Чап листи 1⁷/₈. Авт. листи 2. БТДН 757.
И 7202 Заказ № 2587. Тиражы 5000. Кагызы 70x108¹/₃₂.

ТССР ХКС янындакы метбугат ишлери управлениесинин
Полиграфкомбинатында чап эдилди.
Ашгабат шәхери, Сивинская 22.

СӨЗ БАШЫ

Шу дессаның биринжи сахыпасыны ачып:

Шабенде дийр, элем шасын,
Гейипдир зеррин лыбасын,
Фарс шәхриниң патышасын
Тарып этди Шабәхрамы,—

диен сетирлери окан ёлдаш бу эсерин авторының мешхур Шабенде шахырымыз болмагыны өз-өзинден билсе герек.

„Шабәхрам“ дессаны Шабендәниң дөредижилигиниң гүллән дөвринде язылан бир эсер болуп, оның дөредижилигинде меркези орунлардан бирине эдир. Оның бу эсери хакында гүррүне гечмезден өн өзи догрыда бир нәче сөз айдалын.

Шабенде 1720-нжи йылларың төверегинде энеден догул, XIX асырың башында хем арадан чыкяр. Ол ёмутларың гожук тайпасының казылар диен тиресинден болуп, Хываның Көнеүргенч ве Вас районларында яшапдыр.

Шабендәниң Хыва медресесинде оканлыгы мәлим болса-да, Бухара гидип оканлыгы барада хениз ачык маглумат ёк. Шабенде яшлыгындан чепер әдебията ве музыка хөвесжен болуп, тиз бир вагтың ичинде талантлы, эли дутарлы бир шахыр хөкмүнде мейдана чыкяр. Ол өзиниң язан бир нәче лирики гошгы, газалларыны хене салып, айдым әдип, шолары өз ден-душларына чалып берер экен. Шабендеде шыгыр язмак, тамдыра чалмак сунгатларына болан талантының дашындан ат саклап, ат чапмак ышкы хем өрен зор болупдыр. Оның атчылык билен мешгул болуп, ат чапмаклыгы үрж әдинип гезенлиги барада халк арасында шейле бир гүррүн хем бар:

„Гүргенде той болса, Шабенде ат чапмага шона гидер экен. Бир гезек ол өз гожукларындан Муса Гарын атлы бир сейис билен Гүргене тоя гидйәр. Бу тоя ахалдан хем белли бир өкде сейис гелйәр. Эртүр той болжак диен гүнлери Муса Гарын Шабендә: „Шу зор ахал сейсиниң атлармыза нәхили гыммат берйәнини жей билип билмезмин? Ол бизиң атлармызың табыны эййәм билендир.“

диййэр. Онда Шабенде: „Бир диңчи иберсек билибилмезмикэ?“ диййэр. Шейлеликте бир диңчи иберйэрлер. Шол диңчи сейсин отуран өйине барып, гапының агызрагында отуряр. Сейис онын шол тарапдан геленлигини билип, „тур, гит!“ дийип оны ковяр. Ол диңчи гелип Шабендэ: „Ол-а мени ковды“ диййэр. Онда Шабенде: „Ай оны мен өзим билерин“ дийип, шол сейсин мыхман еринин өйинин гапдалындан гелйэр. Гөрсе: өйин бир ян гапдалына ховут, халык үйшүрилен экен. Шабенде халыклардан бирин башына бүренйэр-де шол ховут-халыкларын арасына гирип ятыберйэр. Ондан соң хэлки сейсин өз адамларындан бири: „Бу атларың хайсы бири йүврүккэ?“ дийип сораяр. Онда сейис: „Нэме этжек шоны айтдыржак болуп, тамда гулак бардыр“ диййэр. Ол адам болса сейсе: „Ай хич ким ёк, сөзләберсене“ диййэр. Онда сейис: „Хывалынының аты йүврүк; эмма оның атының бир азажык кеми бар, оны хем оның сейси билмез, байрак бизиңки болар!“ диййэр. Ол адам: „Хывалының атының нэме кеми бар?“ дийип сораяр. Сейис:

„Дандан бир гечини союп, шоның дерисини йылылыгы билен атың аркасына япса, ондан соң хем аты бир дерледип алса, байрак хывалыныңкы, оны этмесе, байрак бизиңки“ диййэр. Шабенде муны эшидер-эшитмез еринден галып, өз сейси Муса Гарның янына гелйэр. Ахалың гарры сейсинин сөзлерини оңа айдяр. Муса Гарын Шабендеден бу хабары эшиден бадына, бир гечини хэзирледип гойдуряр. Эртеси даң билен туруп, гечини өлдүрип, атың аркасына япярлар ве ызындан хем аты дерледйэрлер.

Тойың өң янында ахалың уссат сейси атың чырайыны гөрүп: „Мен айтмадыммы тамда гулак бар дийип, ана хывалының сейси агшамкы эден гүррүңимизи эшидипдир; инди bize байрак ёк диййэр. Шейлелик билен Шабенде-дагы ол тойың улы байрагыны алып гайдярлар.

Халкың айдышына гөрэ Шабендэнин аялының адына Меңли диер экенлер. Бу сөзи шол аялы өленде, Шабендэнин „Дат эдейин, пелек, сениң элинден“ дийип айдан гошгысындакы сетирлери хем тассык эдйэр. Шабенде шонда:

Кимсе сагдыр, кимсе жансыз,
Эхтибарың ёк гүмансыз!
Шабенде дийр, гечдим сансыз,
Бизиң Меңли ханы нэтдиң?—

диййэр. Шабендэнин шу аялындан бир нэче машгаласы боляр. Олардан шу вагтлар Көнеүргенч, Тагта районларында ве Гүрген бойларында яшап йөрәнлери бар.

Шабенде түркмен эдебиятында фантастики эсерлер язмакда өчине хич бир адам гечирмедик бир языжыдыр. Шу гүне ченли

оның эсерлерини долы йыгнап билмесек-де, соңкы йыллар такыкы-на етенлеримиз ве гола дүшүренлеримиз:

1—„Гүл—Билбил“

2—„Саятлы—Хемра“

3—„Шабәхрам“

4. „Хоҷамберди хан“

5. „Нежеп Оглан“ диен китаплары билен 40 чемесинде овнук лирики гошгы ве газалларыдыр.

Шабендәниң овнук эсерлери эсасан ахлаки-мораль ве сөйги-ышка дегишлидир. Оның бу эсерлеринде бир тарапдан дашкы таланчы юртбасар хан-беглерин түркмен юртларыны таламак хужум-лерине гайтавул берип гелен гайдувсыз йигитлерин, батыр гахры-манларын, душмана рехимсиз, ватанына мәхрибан, рухы белент, мерт болмакларыны несихат эдип, шолары патриотик рухта терби-елемәге жан чекдигини, икинжи тарапдан хем кейпи-сапада бо-луп, дурмушы хошлукда, ышкы-белентликде гечирмеги арзувлаян хенлерини гөрйәрис.

Шабендәниң яны-якында Түркменистан Дил ве Эдебият Инсти-туты тарапындан басылып чыкарылан „Гүл-Билбил“, „Саятлы—Хем-ра“ романлары догрысында сөз ачмасак-да, оның галан эсерлери барада бир нәче сөз диелиң.

Шабендәниң „Хоҷамберди“ поэмасының хайсы йылда язы-ланынын аныгына етмесек-де, оның Эйранда Гажарлар династиясыны илки гуран Акмәммет шаның (Акмәммет агта) Эйраның гүнорта гушлук районларындан болан Керманын¹⁾ үстине 1203-нжы хижри (1794) йыл эден йөришинден²⁾ соң языланлыгы әшгәрди, чүнки эсерин эсас вакасы шол йөрише дегишлидир.

Эсерин баш гахрыманы Хоҷамберди хан-түркмен. Ол Шабен-дәниң якын достларындан болуп, Этрек-Гүрген бойларында гонуп, гөчүп гезен ёмут түркменлериниң атабай (чоны) тайпасындандыр. Ол түркменлерин аглы гахрыман беглеринден болуп, ёкарда адыны тутанымыз Акмәммет ша тарапындан өзиниң яшажык оглы Недир билен гирев³⁾ эдилеп алынып гидилйәр. Ол бир нәче йыл

1) Керман—Тәхраның такмын 600 к. м. гүнорта-гушлугында ерлешен бир шәхер ады.

2) Насех—уд—теварых, II жилд, XXX бөлүм.

3) Гирев алмак меселеси түркмениң көне дурмушында, улы роль ойнапдыр. Эйран шасы, Хыва ханы, хайсы бири болса-да түркмен илатының үстине йөрише чыкан вагтлары түркменлерин, халка сө-зини эшитдиребилйән беллирәк беглерини, яшулыларыны алып гидип, өз янларында саклардылар. Я-да хер тайпадан бир нәче ак өйли гөчүрип алып гидердилер. Ол алынып гидилйәнлер өз юрт-ларында галан түркменлерин шол шага я-да хана боюн эгип гез-меклерине, „дынч отурмакларына“ сәбеп боляр экендер.

Акмәммет шанын янында галып шол Керман давасындан соң хем арадан чыкяр. Хэзирки Тэхраның гүнорта тарап дервезесиниң якынлыгында болан бир күммеде шол Хожамберди хан күммеди дийярлер ве оның мазары хем шоның ичиндемиш.

Ине Шабенде ол поэмада Акмәммет шаның түркменлер арасына гелип, Хожамберди ханың оглыны алып гитмегини, соң Хожамбердини гошуна сердар этмегини хем-де Керманың шага боюн эгмедик ханыны Хожамберди ханың енип улы абрай газанан, ызына, ягны Тэхрана өврүлип гелйәркә ёлда „сыркавлап“ арадан чыкмагыны ве оның яс-матамыны суратландыяр.

Шабендәниң „Нежеп оглан“ поэмасының долы әлязмасы хениз тапылан дәлдир. Бу эсериң, түркмениң башга классыки роман ве поэмаларындан бир айратынлыгы; эсериң баш гахрыманының халк ичинден, ягны ашакы сынпың векили болмагы ве түркмениң оба дурмушының оңат хем көп гөркезилмегидир.

Көнеүргенчли Алламырат Гылыжевиң айтмагына гөрә Көнеүргенче Шабендәниң шу ёкарда атларыны тутан эсерлеримизден башга-да бир эсери бар. Ол эсери Алламырадың өзи окап хем гөрүпдир. Ол эсер Шабендәниң „Сыхатнамасыдыр“. Шахыр, онда өзиниң Эйрана гидип, Эйраның Испихан, Тэхран ве Астарабат үлке-лерини гездигини хем-де өзиниң умуман башдан гечирен вакаларыны языпдыр. Ол китапда Шабенде, шахырың чын ады болман, йөне лакамы экен. Оның ады: башга хили.¹⁾ Шахыр бу эсеринде *Шабенде* ерине *Шабенди* ишледип, ол лакамы алмагына нәме себәп боланлыгыны хем дүшүндирипдир. Ол шейле: Шабендәниң бир оңат гөрйән түркмен досты бар экен. Шабенде өзиниң Эйран гезеленжинде, Испихандан Тэхрана геленде она: „Сениң шол говы гөрйән достыңы ша тутуп, бент эдип гойды“ дийярлер. Онда Шабенде: „Оның ялы болса, мениң адым (лакамым) мундан бейләк Шабенди болсын“ дийяр. Халк болса Шабенди ерине Шабенде дийип уграяр.

Шейлелик билен Шабендәниң хер бир эсери бир мүлкдир. Шу Шабәхрам дессанымыз гадым Эйран шаларындан болан Шабәхрам догрысындакы мифик гүррүнлерден алынып язылан фантастик бир эсердир. Кәбир тарыхчылар ве языжылар бу эсериң баш гахрыманы Шабәхрамы тарыхда болмадык, йөне тосланып чыкарлан хыяли бир адам диймек ислейәрлер, хакыкатда болса Шабәхрам тосланып чыкарылан бир ат болман, Эйраның сасанылар династия-

1) Ол ады Алламырат ядындан чыкарып, унудан соң бу ерде язып билмедик.

сынын белли шаларындан болан Ездигерд (Ездижерд)-иң (399—420) оглы V Бәхрам¹⁾, ягны Бәхрам Гурдыр.

175 йыллап²⁾ довам эдип гелен сасанылар династиясынын башына 399-нжы милади йылында I Ездигерд гечйәр. Ол өз дөвринин зердушт³⁾ руханылары ве эмир-беглери билен чеп боляр. Онын, зердуштларың сыяси тәсирине гаршы чыкып башламагы оны христианлара якынлашдыряр. Хатда Ездигерд 408-нжи йыл римлилер билен достлук шертнамаларыны хем баглашяр. Ахырда 42 -нжи йыл Ездигерд Гүргенде гезип йөркә гайып боляр.⁴⁾ Руханылар, эмирлер болса: „Ездигерд бедикәре⁵⁾ Эйран худаы гаргады, оны ер йүзинден гөтерди“ дийип халка душүндирйәрлер. Яңкы рухани ве эмирлер Ездигердиң огулларындан хайсы бирини тагта чыкарсак, ол хем атасы ялы бизиң билен ёла гитмез дийишйәрлер.

Фердөвси өзинин шохратлы „Шанамасында“ бу хакда шейле хенленйәр:

„Нәхохим бер тахт эзин тохм кес,
Зи халеш беездан беналыму-бес“

(Бу тохумдан ислемайәрис тагта хич бир кес. Оң халында нала әдели ярадана бес).

Я-да:

„Ки Бәхрам ферзенди у хемчи у әст
Зи аби федер яфт у магзу-пуст“.

(Бәхрам ки оның (Ездигердин) оглыдыр, хут оның өзидир. Онын бейни ве дериси атасынын сувындан әмеле гелендир).

Шол вагтлар Бәхрам гур арапларының⁶⁾ башлыгы Ныгманың ве

1) Бәхрам Гура ченли сасанылар династиясында дөрт саны Бәхрам атлы ша өтйәр. Оның үчин хем бу Бәхрама я V Бәхрам дийилйәр, я-да өзинин „Гур“ диен лакамы билен ады тутуляр. Европа тарыхчыларының V Варахрам диййәнлери хем шолдыр.

2) Сасанылар династиясыны илки 224-нжи йылда I Эрдешир (мешхур I Шапурын атасы) гураяр.

3) Зердушт—Ысламдан өң Эйранда болан дин (аташ-от паразлар) ады, европалылар зароастра диййәрлер.

4) Элбетде руханылар ве эмирлер тарапындан ёк әдилендир.

5) Бедикәр--әдйән иши әрбет, адалатсыз диймекдир. Бу оның лакамы.

6) Шол вагтлар араплар Эйрана бакна болуп шоның вассаллыгындады.

оның оглы Мунзырың (өз досты) янындады. Ол шоларын көмеги билен барып Медайыны¹⁾ алып атасының тагтына эе боляр. Шабэхрам көшкде бирлешен эмирлере, беглере ве рухани башлыкларына сөз бериши ялы өз ишини шоларың ислегинче йөредип уграяр. Християнлара гаршы үлкеде бардыкча душманчылык гүйчленйэр. Хатда византиялылар билен гысга мүтдетли уруш хем боляр. Шол йыллар Эйрана гаршы ак хундарың хужуми хем башланяр ве эрменилер хем вассаллыктан айрылып, өзбашдак болмаклык талабыны эдип уграярлар. Шабэхрам үлкениң агыр ягдая дүшенини аңып, деррев византиялылар билен ярашык баглашяр. Бу ярашык сасаныларың ишини бир аз еңиллешдирйэр.

Шунлукда Шабэхрам 18 йыл патышалык эдип 438-нжи йылда өз орныны оглы-II Ездигерде табшыряр.

Шейлелик билен Шабэхрам догрысында болан кэбир мифик гүррүнлер оны тарыхда болмадык мифик адам ялы гөркезсе хем, хакыкатда оның тарыхи бир шахс болмагына хич бир гүман ёкдыр.

Эйран халкы арасында ине шу Шабэхрам догрысында оның дурмуш ве авчылыгы билен баглы болан бир көп эртекилер бардыр, хатда шол халк арасында:

Касри ки деру Жемшит²⁾ жам гирфт,
Аху бече керд гөрк арам гирфт,
Бэхрам ки гур мигирфт дер хемеи-өмр,
Ахыр то диди ки гур Бэхрам гирфт.

(Көшк ки Жемшит онда жам алды,
Кейк овлаклады, гурт дынч алды,
Бэхрам ки гулан тутярды өмүр бойы,
Ахыр сен гөрдин: гулан Бэхрамы алды (тутды), —

диен өрэн ён болан, фольклорлашан бир дөрт сетир гошгы хем бардыр.

Ондан башга-да Эйран ве түрк эдебиятында шу Шабэхрам барасында язылан бир нэче дессан, поэмалара душ гелинйэр. Х асыр бейик Эйран шахыры Фердөвсиниң „Шанамасының“ бир улы бөлеги хем Бэхрам Гур догрысындадыр. Фердөвси Бэхрам Гурың Хинд, Хытай шалары, түрк хаканлары ве Рум кайсарлары билен уруш эдишини, гөркездиги ялы оның шикэре гидегенлигини, кейик, гулан

1) *Медайын*— сасаныларың меркези, Багдадын 20—30 к. м. гушлук-гүнорта тарапында, Дежле (Тигр) дерясының бойында.

2) *Жемшит*— гадым Эйран патышаларыңдан биридир. Магтымгулының „Исгендер, Жемшит салдыран“ диен сөзлери хем шу Жемшиде дегишлидир.

авлайшыны хем-де шикэргэде аждарлар, ширлер билен гөреш эдип, шолары еңишини ве ахырда Жемшидің легендар хазынасыны тапып алышыны суратландырыр.

XII асырың мешхур шахыры Генжеви Низами хем өзиниң „Пенч генч“ („Бэш хазына“) эсериниң бир бөлегине „Хефт пейкер“ („Еди гөзел“) ат берип, шонда Бэхрам Гур хакында сөз ачяр. Низами ёкарда адыны тутанымыз мешхур Фердөвсиниң пикрини хас гинелдип, Бэхрам Гурың зор авчылыгыны, оның „пери-пейкерлер“ билен шерап ичип, айшы-ашрет гечиришини гөркезйәр. Ылайта-да ол, Шабэхрамың гулан авламага үнсини көп беренлигини язып, кемент атып тутян гуланларының дөрт яшардан кичи боланларына хич бир зат этмән, шолары бошадяндыгыны ве тутян гуланларының будына тагма басып гойберйэндигини суратландырыр.

Низамыдан соң парс дилинде Бэхрам Гур догрысында бир нэче шахыр эсер языпдыр. Түрки дилде илки язмаклык багтына XV асырда өтен мешхур гениал шахырымыз Мыралышир Новайи миессер боляр. Ол өзиниң „Хамсасының“ (Бэш китабының) бир бөлегини шу Бэхрама багышлаяр.¹⁾ Новайи бу эсериниң гириш бөлүминде Низамының адыны хормат билен тутуп, оның язан эсерлерине улк гыммат гоюп, оны өзине уссат хасап эдйәр. Шоның билен барабар шол ерде ол Низамының „Хефт пейкер“ поэмасында гөзине илен кемчиликлери хем айтман гечип билмейәр. Новайи:

Бири бу ким, ёк анда маеи—дерд,
Кылдылар ышк сузиден ани ферд,—

дийип „Хефт пейкерде“ ышк ве эзъет барасында аз айдылянындан шикаят эдип, сонра Низамының Бэхрам Гурың гөзеллери (еди гөзели) укысыз гоюп, илки агшамдан тә эртире ченли шолара эртеки айтдырмагыны ве Бэхрамы надан хасап эдип гөркезен ери билен разылашмаянлыгыны дуйдуряр.

Новайи умуман Бэхрам Гуриң атасы 1 Ездигерди сөймән болсада, ол Бэхрамы оңат, адыл хасап эдипдир. Ол өзиниң Бэхрам догрысында язан поэмасында:

Атадан огул шериф²⁾ олмак,
Бу латыф³⁾ ол кесиф⁴⁾ олмак.
Бу сыфат гелди нисбет ичре тамам,
Товр-эра Ездижерд иле Бэхрам,—

1) Новайының „Хамсасының“ ичиндәки дессанларың асыл сюжетлери Низамының „Пенч генжиндәкилери“ билен бирдир.

2) *Шериф*—хорматлы, сылаглы, эзиз.

3) *Латыф*—гөзел, оңат.

4) *Кесиф*—эрбет, булашык.

диен сөзлөр билен өзиниң Бәхрам ве оның атасына болан гарайышыны ачык гөркезйәр. Ене Новайи:

Герче жүз жам дембе-дем чекмей,
Адл кануныдан гадам чекмей,—

дийип, Бәхрамың шерап ичегендигини ятласа-да, адалат канунында бир әдим даш чыкып билмейәр диймек билен оны аклаяр.

Новайи өзиниң Бәхрам Гур хакында язан әсериниң сонында, Бәхрамың зор шикәрчилигинден, ягны кейик, гулан, аждар, ширлер авламакда гөркезен хүнәринден гүррүң ачып, ахырда хем:

Мур дек түшди о сепак эра шур,¹⁾
Гирдилер барча ерге зйлеки мур²⁾,
Гөрдир барча әлем әхлиге кысм,
Ана Бәхрам иди худ исм,—

дийип, гулан авлап йөркә оны ер ювудан эдип гөркезйәр.

Бизиң шахырымыз Шабенде болса өзиниң шол Шабәхрам әсерини не Фердөвси, не Низами, не Новайи ве не-де башга шахырларың әсерлери әсасында дүзүпдир. Ол өз әсерини Эйран халкы арасында Шабәхрам догрысында болан әртекилер әсасында язандыр. Себәби ёкарда ятлап гечишимиз ялы Шабәхрам барасында Эйран халк дөредижилигинде көп әртекилер бар. Фарс ве күрт әртекилеринде Шабәхрамың зор авчыдыгы ве бир гезек хем ав авлап йөркә бир гулана дучар боландыгы, гуланың оны үстине миндирип, учуп гитмеги ве дагың анрысына гечирип гояндыгы хем-де Шабәхрамың шол ерде перилер билен „айшы-ашрет сүрендиги“ хакында гүррүң гидйәр. Шабендәниң бу әсери шол әртекә хас якын гөрүнйәр ве шоның әсасында языпдыр дийип пикир йөретмәге әсас дөредйәр. Хер нәме-де болса, ол өз дессаныны язанда шол я-да шоңа мензеш әртекини нусга әдинипдир.

Шабенде умуман өз әсерлеринде эдерменлик, гахрыманчылык темасыны ишләпдир. Оның гахрыманлары хер бир ишде, ягны батырлыкда, есерликде, әмеллиликде, айдышык—дилеварлыкда, гөзелликде тебигатың бейлеки гүйчлерине хемише үстүн чыкяр. Олар дөв-пери дийилен хыяли затлары хем әлмыдама еңйәрлер, олары өзлерине боюн эгдирйәрлер. Шу „Шабәхрам“ әсеринде хем гөз өңинде тутулан максатлардан бири шолдыр.

1) *Шур*—галмагал.

2) *Мур*—гарынжа.

Ине Шабендәнин башга шахырлардан бир айратынлык ери хем шондадыр. Онын „Хожамберди“ поэмасындакы Хожамберди хан, „Гүл—Билбилдәки“ Билбил, Зелили, Сала, шу „Шабәхрам“ дакы Шабәхрам типлери дүньәде хич бир гүйчден гайтмаз—гайдувсыз, хич киме боюн эгмез батыр, горкысыз адамларын хәсиетлерини өзлеринде жемлешдирен индивидуумлардыр. Шабенде „Саятлы-Хемра“ романында эсерин баш гахрыманы Хемраны батыр, горкмазак сыпатында бермән болса-да, онын терсине Саяды өрән гайратлы, әдермен, батыр әдип гөркезйәр. Хатда ол аял халына бакмаздан Гөроглынын, Юсуп—Ахмет, Зелили, Билбил ве Сала кимин гочак гахрыманларын традицияларыны ызарлап, шаларын агыр түплерине гаршы сөвеш гурмакдан хем чекинмейәр ве янында титрәп дуран горкак Хемраны хем шол ише рухландыряр. Хакыкатда Шабендәниң эсерлери шу хили хем болмалы. Чүнки ол дөвүрлерде думлы-душдан таланып, хорланып телен түркмен халкы ялы халка нәме гөрөкди? Әлбетде биринжи нобатда, йыртыжы юртбасарлардан үлкәни горамага, есирликде эзилен халкы рухландырмага, хер гүн бир хили ок билен яраланан халкын дердине дерман әтмәге, намыслары шаларын, ханларын, эмирлериң аяклары астында депеленен халкың арыны алмага, вижданлы, гайратлы, батыр, Гөроглы писинт йигитлер гөрөкди. Шабенде өз гахрыманларындан шейле хәсиетлери талап әдйәр. Онын үчин хем шахырын хайсы бир эсериниң гахрыманыны алсаң, шоның аты бөкдерикли, гылыжы сырылгы боляр.

Бу эсерде шахырын үнсини жемлән затларындан бири хем адыллык ве залымлык меселесидир.

Шабенде шу дессанында Шабәхрамы адыл бир ша ве онын везирини хем залым бир везир сыпатында берипдир.

Бу приём диңе бир Шабенде я-да Молланепесде болман, умуман түркмен, түрк, фарс ве башга бир нәче халкларын әдебиятында болуп гелипдир. Бу шахырларың бир нәчелери Молланепесин

Сыпахылар харамзада,
Адалатлы солтан ёкдыр,—1)

диен сетирлеринде дуруп, ша-солтан дийилен ерде адыллык, рехимли-лигин ёклугыны билселер-де, оның Багдад шасыны адыл әдип гөркезиши ялы, бир залым, бирехим шаның образыны бермек исләнлеринде, залым шаның гаршысына башга бир шаны гойярдылар ве шоны адыл әдип гөркезйәрдилер. Мундан максат—шол шалары өвүт-несихат ве сүйжи сөзлер билен адыллык тарапа чекмекдир, оларың халка әдйән зулумларына бөвет болмак ве шолары тербиелемекдир.

1) „Зөхре-Тахыр“, сахыпа 262, Ашгабат басмасы, 1940-йыл.

Бу приём мешхур алымымыз ве талантлы шахырымыз болан Дөвлетмәммет Азадыда шу хили: ол бир шаның халка гаршы әдйән зулмыны, адалатсызлыгыны гөркезмек ислейәр. Шонда ол шол шаның зулмындан, оның әдйән хер хили жебри-жепаларындан мысаллар алып, халкын гөзиниң өңинде оның хакыки йүзини паш әдип, шоны йигренжи бир типде суратландырмак билен, оның гапдалындан башга бир шаны алып, оны адыл типинде берйәр. Шейле әдип автор шол биринжи залым шага „сен хем шу икинжи ша ялы адыл, халка рехимли бол“ диймек ислейәр ве шол ёл билен хем она тәсир әтмек ислейәр.

Шоның ялы Шабенде хем Шабәхрамы адыл әдип гөркезип, ол гуланың—Дөвсепидиң хилеси билен гөге учуп, гайып болан соң оның ерине ша әдиллип отурдылан везири залым, адалатсыз сыпатында гөркезийәр.

Шабенде Шабәхрамын адыллыгыны дессанынын бир еринде дәл, бир нәче еринде белләп гечйәр. Ол бир ерде:

„Адыллыкда, хош гылык, хошройлукда она, (Шабәхрама) әлем шасы барабар гелмезди“

дййсе, икинжи бир ерде:

Гуллук әдер әлем—жахан,
Өзи адыл, хөкми рован,
Ылу хүммет, мүшгүл асан,
Сөзлесе ширин келамы!

Я-да:

Дат әдип гелсе бичәре,
Әйләрди дердине чәре,—

дййип, оны адыл, хошгылык, бичәрелерин дердине дерман тапы жы, халкың гамыны ййижи, әжизин тарапында дуружы бир типде берипдир. Эмма везири болса оның терсине зулумкәр, әжизе ганым, жебри-жепаның ожагы әдип гөркезийәр. Шабәхрам гайып болан соң оның ерине отурдыланда шу везирин илки Шабәхрамын аялларыны зорлук билен „өзлешдиришини“ ве өз теклипине боюн әгмедик Сахыпжамал (Шабәхрамын аялы) зындана атдырышыны ве сонра хем Шабәхрамын пери аялы Балахусуны¹) зорлап алжак болушы шуна мысал болуп билер. Иң бир оңат ери хем Шабенде, өзиниң оңайсыз-отрицатель гахрыманларына берилмели, дегишли жезалары кәбир сопы шахырлар ялы ахырете-несйә гоймаяр. Ол

Эзени әзмек әлбетде шудыр хак;
Ине болды жезана мүлхак, —

дийип, олара бирилмели жезалары өз вагтында берйәр ве Дөвлет-мәммет Азадының:

Патышалар зулмыдыр көкин газан,
Жөвридир хем мүлки—эсбабын бозан,—

диен гымматлы бейдини хем ол залымлара пугта ятладяр. Шонлукда Шабенде, Зөхрәниң атасы Бабахан патышаның лайыклы жезасыны несйә галдырман, өз вагтында берилиши ялы, залым везири Шабәхрамын буйругы боюнча тике-тике этдирйәр.

Шабендәниң хайсы бир эсерини алсан-да, шонда болан аял образлары хемише мерт, эркин ве вепалы әдилип берилипдир. „Гүл—Билбил“ романындакы Гүлиң, ылайта хем ёкарда ятлап гечдигимиз „Саятлы-Хемра“ романындакы Саядың хем-де шу Шабәхрам поэмасындакы Балахусуның ве оның энесиниң типлери болдыгыча мерт, эркин ве вепалы, батыр берилипдир. Шабәхрамын аялы Сахыпжамалың, везириң гөркезен хер хили жезаларына бакман, Шабәхрамдан эл чекмейиши, шоңа вепалы болушы ве пери сыпатында берилен Балахусуның энесиниң өз әри патыша-дөвинянында сөзи гечйән, диенини этдирип билйән, эркин ве азат гөркезилмеги муна мысал болуп билер. Ол, гызы Балахусуны Шабәхрама бермек исләнлеринде, өз әри:

„Инди нәхили маслахат?“ дийип соранында:

„Башга хич бир маслахат болуп билмез: булары (Шабәхрам билен Балахусуны) бир-биринден айырмак худая хош гелмез“ диййәр.

Түркмен әдебиятының фантастик әлеминиң шөхратлы багшысы болан Шабендәниң „Шабәхрам“ дессаны өзиниң гызыклы, гымматлы сюжети, чепер ве онат формасы билен түркмен әдебият хазынасының гымматлы бир гөвхеридир.

Оңа гөрә бу дессан гиң оқыжылар көпчилиги арасында яйрамага бүтинлей мынасып эсердир.

А. Гүргенли

1) Кәбир адамлар шу Балахусун ерине *Балахасан* дийип уланярлар. Балахусун сөзи аял ады болдыгы үчин биз шоның шу хили айдылыш вариантыны уланмагы аматлы гөрдик.

ШАБӘХРАМ

Равылар андаг роваят кыларлар ким, Фарс веляя-тында бир патыша бар эрди, адына Шабәхрам диер эрдилер. Адыллыкда, хошгылык ве хошройлыкда оңа әлем патышасы барабар гелмес эрди. Хер ким оның жамалыны гөрсе, ашыкы-бикарар болар эрди. Оның хич бир перзенди ёк эрди, өзи ягшы гүн, ягшы сагат доган назаркерде, улы сыясатлы бир йигит эрди. Пишеси хем шикәрчилик эрди.

Шабәхрамы тарып эдип, Шабенде бир бәш келеме сөз дийди.

Гелиң, беглер, сөхбет әйлән,
Гөриңлер шейле әйямы;
Гөзел шаны вәсп әделиң,
Әшидиң барча-тамамы.

Жамалы мисли апытап,¹⁾
Гөренлерин багры кебап,
Саг элинде бадайы—нап,²⁾
Сол элинде долы жамы.

Гуллук эдер элем-жахан,
Өзи адыл, хөкми рован,
Ылу³⁾ хүммет, мүшгүл-асан,
Сөзлесе ширин келамы.

Эйран үлкесини сорап,
Алды лешгерин сындырып,
Элем-жахан баш индерип,
Эфлатун берди саламы.

Дат эдип гелсе бичәре,
Эйләрди дердине чәре,
Чыкып хер гүнде шикәре,
Гурды чөл ерлерде дамы.⁴⁾

Ёкдыр онын жигер бенди,
Кырк харемден⁵⁾ бир перзенди,—
Көнүл өрки, жан пейвенди—
Огул атлы бир гуламы.

Шабенде дийр, элем шасын,
Гейипдир зеррин лыбасын,
Фарс шәхринин патышасын,—
Тарып этди Шабәхрамы.

Элкысса, гүнлерде бир гүн Шабәхрам Фарс веляты-
на: „еди яшардан етмиш яшарга ченли шикәре чыкын“
дийип хөкүм этди. Ондан соң хемме халк шикәре чык-

1) Шу дөрт сетир „Шабәхрам“ дессанынын Этрек элязмасын-
да ве Ташкент басмасында шейледир:

Бир худа дилинде эрди гиче-гүндиз, субхы-шам,
Еди ыклым Эйраны-Туран хөкминде эрди тамамы.

2) Нап— сап, тәмиз, 3) Ылу—улы,

4) Дам—дузак.

5) Харем—аял.

ды. Йүз агачлык ёлын авларыны ковалап, дашларыны габап, шаның назарына гетирдилер. Ондан соң ав авламага мешгул болдылар, сансыз жанаварлары авладылар. Бирден Шабәхрамың гөзи бир гулана дүшди. Реңки гызылдан ве акдан¹⁾ безегли. Шабәхрам: „Шу гуланы хер ким өз үстинден гечирсе, шол кишиниң халына вай“ дийип жар чекдирди. Ондан соң өзи атдан дүшүп, пияда болуп, голына кемент алып гулана гаршы уграды. Гулан хем Шабәхрама якын гелди. Шабәхрам кемент ташлап гуланы тутды ве юваш-юваш янына барып оның аркасыны сыпады. Гулан еринден терпенмән дурды. Шабәхрам хошхал болуп везирине гарап:

— Бу гулан бир патышаның серкарындан чыкан, эле өвренишен,—дийди. Ша гулларына:

—Бир безегли эер гетирин,—дийип буюрды. Эер гетирдилер. Ша өз голы билен эерләп үстине минди. Хемме эмирлер, беглер шаны гутладылар. Ша мейдана гаршы сүрди. Халклар гуланың херекетине томаша эдип хайран галдылар.

Шабәхрам гел муның бир чапышыны гөрейин дийип, бир гамчы урды. Гулан асмана учды. Халклар шаның ызындан бака-бака галдылар. Бир сагатда ша гөзден гайып болды.

Хемме халк:

— Вадарыга, шаның орнында отурар ялы оглы хем ёк,—дийип шәхере гайтдылар. Ол гүн шу дессур билен гечди. Ондан соң шәхериң эмир ве ага-беглери: „Душман баш гөтермезден өң везири патышаның орнында ша эдип отурдалың“ дийип маслахат этдилер.

Элкысса, везири ша этдилер. Юрт халкы өз ишлери билен болдылар. Бу сөз бу ерде дурсын.

Инди сөзи Шабәхрамдан эшидиң. Гулан Шабәхрамы асмана гөтерип гитди. Шабәхрам гуланың герденинден

¹⁾ Башга бир элязмада—*яшылдан ве акдан.*

берк япышып, жанындан умыдыны үзүп, өвлийө вё га-
йып эренлери чагырып бир газал айтды.

Оввал башда ёкдан бар эден алла!
Бизе бир хүммет бер, гойма бу зара;
Ал ховада дийдим— „насрун-мин-алла“, ¹⁾
Бизе бир хүммет бер, гойма бу зара.

Хырсы- ²⁾ хөвәсимден етди бу азар,
Гиң жахан болупдыр гөзлеримге дар,
Еди вели, он ики ымам, дөрт чаряр,
Бизе бир хүммет бер, гойма бу зара.

Башдан бейле иши бармы гөренлер,
Не мүшгүл иш баша дүшди, яранлар,
Сихтен, хефтен, чилтен гайып эренлер,
Бизе бир хүммет бер, гойма бу зара.

Гөзлерим ярылды, чыкды йүрегим,
Гөкден танапым ёк, ерден дирегим,
Тогсан докуз мүң мешайых герегим,
Бизе бир хүммет бер, гойма бу зара.

Агласам мен, чексем ахы-перяды,
Кимсәм бардыр, кимим эшитсин дады,
Яратган танрының мүнде бир ады,
Бизе бир хүммет бер, гойма бу зара.

Хич тапылмаз дертли жаным тебиби,
Хайсы бир топрагым чекди несиби,
Я Мухаммет, гөзел хакын хабыбы, ³⁾
Бизе бир хүммет бер, гойма бу зара

Фарс солтаньям, бихова гездим,
Каза окын ширин жанымга дөздим,
Шабәхрам дийр, ерден-гөкден эл үздим,
Бизе бир хүммет бер, гойма бу зара.

1) *Насрун-мин-алла*—үстүнлик (көмөк) алладан.

2) *Хырсы*—небисжеңлик.

3) *Хабып*—дост.

Элкысса, гулан бир нәче вагтдан соң Шабәхрамы
бир ере элтип гойды. Шабәхрам бейхуш болуп йыкыл-
ды. Бир нәче мұтдетден соң өзине гелди. Гөрсе: бил-
биллер жак-жак уруп дуран ажап бир багда дур.
Шабәхрам бу багы тарып әдип бир сөз дийди.

Бат гөтерип хова учдым,
Мегер, беглер, бу женнетдир;
Хуша гелип гөзим ачдым,
Мегер, беглер, бу женнетдир.

Бейхуш болуп ятып турдым,
Хакың ажап сунгын гөрдим,
Тер чеменли бага гирдим,
Мегер, беглер, бу женнетдир.

Ачылыпдыр багда гүллер,
Сайрашар шейда¹⁾ билбиллер,
Мүшки-анбар²⁾, кокан еллер,
Мегер, беглер, бу женнетдир.

Дарахатлар гопмыш сербе-сер,
Гитди башдан гам-дердесер,
Гурулыпдыр ховзы-көвсер,
Мегер, беглер, бу женнетдир.

Жошгун урды гайнап жошам,
Ышк одына көйүп-бишем,
Өмрим өтүп гөрмемишем,
Мегер, беглер, бу женнетдир.

Өмүр гушын тута билмен,
Үстин басып өте билмен,
Васпын айдып, ете билмен,
Мегер, беглер, бу женнетдир.

Шабәхрам дийр, рахмат болса,
Жанымызга миннет болса,
Яланчыда женнет болса,—
Мегер, беглер, бу женнетдир.

1) Шейда—дәли, жошгунлы.

2) Мүшки-анбар—атыр атлары.

Элкысса, Шабэхрам арак, шерап ичип, хумарлыгын-
дан айылды. Оның гөзи багдан чыкып гелйән, гызыл-
дан безегли бир дөве дүшди. Дөв Шабэхрама боюн
эгип:

— Эй Шабэхрам, сениң хыялыңа хич зат гелмесин.
Мен сениң хызматкәриң, сен мениң—патышам. Мен
сени шикәргәде гөрүп, сениң гөзел гөркиңе ве аклы-
кемалыңа ашык болуп, сени бу ере гетирдим. Ниче
вагтлар сениң ызыңда сепил-сергердан болуп, ахыры
бир нагышлы, нигәрли гулан сыпатына гирйп, сени шу
жая алып гелдим. Хош гелдиң!—дийип, Шабэхрамың
гөвнини алмак үчин бир сөз дийди.

Адамзадын патышахы,
Хош гелип сен чагымыза;
Сейлигән мүбәрәк олсын,
Гадам басдың багымыза.

Шикәргәде болдык дучар,
Алы хүммет белент асар,¹⁾
Сен бир ша сен, мен хызматкәр,
Гошул йүрәк ягымыза.

Лайык әрдиң шу әвсапа,²⁾
Алып гелдик кухы-капа³⁾,
Әе болгыл чар тарапа,—
Солымыза, сагымыза.

Мертебәннин ёкдыр дени,
Еди ыклымын серхеңи
Фарс шәхриниң боз тарланы,
Гелип дүшдиң агымыза.

Гелдим дийип сен гам ийме,
Абдал жендесини⁴⁾ гейме,
Мени хыжалатга гойма,
Дүгүн урма дагымыза.

1) *Асар* — әсерлер.

2) *Әвсап* — аслында әвсаф болуп, тарып, өвги манысындадыр.

3) *Кухы-кап — кап* дагы (фантастик даг).

4) *Абдал жендеси* — дервүш гейми.

Сен бир солтан, мен гул кимин,
Баша санжам тер гул кимин,
Шахым, гондың билбия кимин
Багда сүнбүл тагымыза.

Дөвсепидем шу сарайың,
Шу женнетдир сенян жайын,
Тотыядыр хәки-пайын
Гөз биләни гашымыза.

Элкысса, Дөвсепит сөзини айдып гутарды. Соң Шабәхрам:

— Гел, сизиң билен сөхбет гуруп, пиялалар нош дели, гам, гуссаны айралы, — дийди. Дөвсепит хормат билен Шабәхрамың янына гелди. Бир пияла ичип мест болдылар. Ондан соң Шабәхрамың гулагына дүрли сазлар, авазлар гелди, эмма хич зат гөрүп билмеди. Шабәхрам Дөвсепиде:

— Эй Дөвсепит, бу не ажап саздыр, мен өмримде муның ялы ширин сазлар ве муның ялы ширин сөзлер эшитмәндим, — дийди. Ондан соң Дөвсепит Сүлейман пигамбериң сүрмесини Шабәхрамың гөзине чекди. Шабәхрам гөзини ачып, саг янына гарады. Гөрсе: йүз мүң перизат, голларында саз, боюн эгип, гуллука дурупдырлар. Сол янына гарады, гөрсе: ики мүң дөв, хер хайсы бир шекилде баш индерип дурупдыр.

Дөвсепит:

— Эй сахыпжамал, гара гөзли, зүлплери чин-чин перизатлар, сизлери мен Шабәхрама багышладым, — дийди. Соң ол Шабәхрама йүзленип:

— Бу перизатларың хайсысыны халасаң, шоның билен сөхбет эт, — дийди. Шабәхрам булар билен сөхбете мешгул болды. Ол өз велятыны ве патышалыгыны ядындан чыкарды. Соң Шабәхрам буларың ичинден бир перизады сайлап тутды. Он саны перизады хем оңа хызматкәр бердилер. Ол пери хем семи-зер эгин-эшиклерини гейип, Шабәхрамың янына гелди. Шабәхрам ол

пери билен сөхбет эдип даң атырды. Эртеси Дөвсепит перизадың сандыгыны иберди. Сандыгын агзын ачдылар, ичинден йүз дүрли эсбаплар чыкды. Перизат олардан сайлап алып гейди.

Гүнлерде бир гүн Дөвсепит Шабәхрама:

— Эй Шабәхрам, кап дагының икинжи галасында Дөвсерхап атлы бир догаңым бар. Ол той эдйәрин, гелсинлер дийип, бизе адам иберипдир. Сизден ругсат болса, шоңа гидейин,—дийди. Шабәхрам ругсат берди.

Дөвсепит:

— Эй Шабәхрам, шу отуран багыңың сол тарапында бир баг бардыр. Бу багдан хем артыкдыр. Оның дервезесиниң ачары будыр. Эгер гөвниң ислесе оңа барып, сейил, томаша эдип гөргин, гайданда ене дервезесини гуллап гайтгын,—дийип ачарыны Шабәхрамың голына берди ве Шабәхрама он гүн вада берип, доганының тойына гитди. Ики-үч гүн өтен соң, Шабәхрамың гөвни исләп, ол бага сейил үчин гитмекчи болды. Барып ол багың дервезесиниң гулпыны ачары билен ачып, ичине гирди. Гөрсе: бир баг, башы асманы-пелекде, Шабәхрам өмринде бейле баг гөрмәнди. Оның гөзи бирден бир ымарата дүшди. Ол ымарат зүмерретден безегли, башы асманга етип дур. Бу ымарат, бири-бириниң үстине салынан еди гат тамды. Бир нәче деречеси хем барды. Ол деречелериң үстинде бир нәче гүллер гоюлыпдыр. Шабәхрам бир нәче вагт бу ымарата томаша эдип, ахырда ядай, шол ерде бир гүл агажың саясында башына бир дессе гүл сөйәп ятды.

Бир сагатдан соң укы арасында гулагына кепдерилериң овазы гелди. Шабәхрам гөзини ачды. Гөрсе: бу ымаратың бурчында дөрт саны кепдери отыр. Шабәхрам булара хайран галды, кепдерилер ол ерден учуп барып бир дерчәниң кенарында гондылар. Шол ерде перизат сыпатына гирип, лыбасларыны чыкарып, сер-

ховза сува дүшмәге башладылар. Сувда олар яшылбша соналар дек чүмүшип ойнашярдылар.

Шабәхрам кичи перизады гөрүп, жан-дили билен ашык болды. Ол шол кичи перизадың лыбасларыны огурлап, бир пинхан жайда гизледи. Өзи хем перизатларың сөзине гулак салып отурды. Перизатлар бир-бирлерине: „Дөвсепит адамзадың патышасыны гетирипдир. Гелиң сувдан чыкып, узакдан шоңа томаша эделиң“ дийип айдышярдылар. Соң кичи пери:

— Ол адамзат патышасының гөзи бизлере дүшүп ашык болса, бизиң башымыза не иш гетирер. Дүйн гиже бир перишан дүйш хем гөрдим,—дийди.

Ондан соң бу перилериң дөрдиси хем сувдан чыкып лыбасларының янына гелдилер. Кичи перизат лыбасларыны тапмады. Ол бир ах чекип:

— Ол дүйшимиң ёргуды башыма гелди. Мениң лыбасларымы бири алыпдыр,—дийди. Бейлеки перизатлар лыбасларыны гейип ховага учдылар. Кичи перизат ялныз, ялаңач галып, чар тарапа делмүрип көңли бирян,¹⁾ гөзи гирян²⁾, ахы-перят эдип аглады.

Шабәхрам еринден туруп, перизада гарап бир мухаммес айтды.

Эй перим, ашыфта³⁾ болма, дөнме хер ян, бәри гел,
Эйледи хусның мениң аклымны хайран, бәри гел,
Аклы хушымны алып сен, махы-табан, бәри гел,
Сачы сүнбүл, йүзи гүл, тер новча, местан бәри гел,
Алды жаным гөзлериң, эй шахы-хубан, бәри гел.

Тенде жаным алгалы каст иле чыкдың шаныма,
Тыгы-гамзаң бирле дөксен, мен бахыл мен ганыма,
Шивейи-нәз бирле бакып салдың отлар жаныма,
Кылгалы әхди-вепалар, эй сонам, гел яныма,
Эйлегил инди бизинлен әхди-пейман, бәри гел.

1) *Бирян*—янгыңлы.

2) *Гирян*—аглайыжы.

3) *Ашыфта*—рахатсызлык, йүреги бөкүп дурмак.

Гүл йүзиң гөргөч бу гүн, сабру-карарым галмады,
Эрким алдын, жану-тенде ыгтыярым галмады,
Сенсизин гечмез гүним, гел, розыгәрим галмады,
Бир заман, валла, перим, сенсиз мыдарым галмады,
Сүр бизиң бирлен, сонам, бәш гүн бу дөвран, бәри гел.

Хак тагала розы кылса, новча вагтың мендедир,
Айшы-ашрат, бакы дөвлет бирле багтың мендедир,
Зер-зерешандан гурулмыш тәжи-тагтың мендедир,
Эй перим, гел алдыран эсбабы-рахтың мендедир,
Хер тарапга делмүрип сен, болма лерзан, бәри гел.

Талгатын шемгы-мүневвердир, жамалын апытап,
Гүл йүзиң гөргөч бу гүн болды мениң халым харап,
Жану-дилден ашык олдым, эйледин багрым кебап,
Бу өтер бәш гүн яланчы дүнъеде, эй махы-тап,
Гойма Фарс солтаны Шабәхрамда арман, бәри гел.

Элкысса, Шабәхрам бу сөзи айдып боландан соң
перизат Шабәхрамың янына гелип, эгилип салам бер-
ди ве оңа жану-дилден ашык болды.

Ол, Шабәхрама:

— Эй адамзадың патышасы, мениң лыбасларымың би-
рини саклап өзгелерини бер, — дийди. Шабәхрам бири-
ни саклап өзгесини берди. Ондан соң пери лыбасларны
гейип, пырлап учуп, ымаратың бурчына гонуп, Шабәх-
рама гарап бир келеме сөз дийди Шабәхрам хем жо-
гап берди.

Пери — Гачып чыкдым эллеринден,
Сениң ярың мен дегилем;
Йөри, галма ёлларындан,
Сениң ярың мен дегилем.

Шабәхрам — Эглен, гара гөзли перим,
Сениң ярың менем, менем;
Шәхди, шекер ширии сөзлим,
Сениң ярын, менем, менем.

- Пери* — Гапыл идим, салдын ала,
Ашык олдың бу жамала,
Гит, дүшмегил хам хыяла,
Сениң ярың мен дегилем.
- Шабәхрам* — Гүл галмады бакча, барда,
Голым етмез зүлпин дарда,
Гойма бизи ахы-зарда,
Сениң ярын менем, менем.
- Пер* — Не гезер сен анчаларда,
Баг ичинде бакчаларда,
Тер ачылган гунчаларда,
Сениң ярын мен дегилем.
- Шабәхрам* — Бендиванам сөзлеринде,
Халы гоймыш йүзлеринде?
Сепил галдым ызларында
Сениң ярын менем, менем.
- Пери* — Пери адамзада етмез,
Ерде, гөкде месген тутмаз,
Перизадам, голың етмез,
Сениң ярын мен дегилем.
- Шабәхрам* — Кә долыям, кә халием,¹⁾
Сениң ышкында дәлием,
Гүл йүзинниң абдалыем,²⁾
Сениң ярың менем, менем.
- Пери* — Лыбасларым алдын мениң,
Не сөзиң бар, не матлабын?
Бардыр менде не максадың?
Сениң ярын мен дегилем.
- Шабәхрам* — Дүшдим сениң хыядына,
Ашык олдым жамалыңа,
Интизарам высалыңа,
Сениң ярын менем, менем.

1) *Хали*—бош.

2) *Абдал*—дервүшлерниң бир хилиси.

Пери — Гел, эй адамзадым менин,
Киме егер дадым мениң...
Балахусун адым мениң,
Сениң ярың мен дегилем.

Шабәхрам — Шабәхрам дийр, ховасыем,
Гунча гүлин новасыем,¹⁾
Фарс шәхринин патшасыем,
Сениң ярың менем, менем.

Элкысса, Балахусун билен Шабәхрам бу сөзлерини айдышып болдылар. Соң Балахусун:

— Эй Шабәхрам, сениң хыялың-мениң васлыма етмек, эмма бу хыял галат хыялдыр. Перизат, адамзада хич боюн эгмез,—дийди. Шабәхрам:

— Нәме себәпден муны айтдың?—дийди.

Балахусун:

— Адамзат бивепа болар.

— Мен сени, сен мени диңе шу гүн гәрдиң. Мениң бивепалыгымы хачан гәрдиң?

— Мен сениң бивепалыгыңы гөреним ёк, эмма адамзадың бивепалыгы перилер арасында мешхурдыр. Сен мениң лыбасларымы не үчин алдың?

— Сениң жамалына ашык болдым, шоның үчин алдым.

— Бу баг бир чөл-беябанды, мен ёлдашларым билен гелип сува дүшердим. Дөвсепит узакдан томаша эдер эрди. Дөвсепит хемме дөвлериң патышасы болса, сен хем оның ыгтыярында-бир адамзат болсан, вай сениң халыңа!..—дийип бир газал айтды. Шабәхрам хем жогап берди.

Балахусун— Гел мениң көңлим ажан, кыблаларымы, бизден эл гөгер,
Гөзлеримниң ревшени дидәми, бизден эл гөгер,
Хич бир адам болмагай бетнамы, бизден эл гөгер,
Жаныңа каст этме, Шабәхрамы, бизден эл гөгер.

¹⁾ *Нова*—хең, мелодия.

Шабәхрам — Серви бойлы нәзенин, дилдары, сенден гечменем,
Сөзлери ширин шекер гүфтары¹⁾ сенден гечменем,
Серви камат²⁾ шивейи-хошрефтары³⁾ сенден гечменем,
Бу ширин жандан гечер мен, яры, сенден гечменем.

Балахусун — Хемме дөвлер шахыдыр ол Дөвсепитниң лешгери,
Ютгалы агзын ачып чыкгай бу багның аждары,
Гачабер башың гутар сен, дурма мундан гит нары,⁴⁾
Жаныңа каст этме, Шабәхрамы, бизден эл гөтер.

Шабәхрам — Дөнменем сенден, перим, мунча жепалар берселер,
Күлли әлем дөвлери касдымга бир гүн гелселер,
Сансызын лешгер чекип сап-сап болубан дурсалар,
Бу ширин жандан гечер мен, яры, сенден гечменем

Балахусун — Горкарам мен салмагай сен чох меламаатлар мана,
Гер чекил бир яна, шахым, чүн гелер хайпым саңа,
Гит, бащынны бада берме, чек өзиңни бир яна,
Жаныңа каст этме, Шабәхрамы, бизден эл гөтер.

Шабәхрам — Үшбу гамзан тыгы бирлен бу эзиз тен болса ләш,
Жүмле дөвлер гелибән ягдырсалар башымга даш,
Дөнменем сенден, перим, чүн гоймышам ёлыңа баш,
Бу ширин жандан гечер мен, яры, сенден гечменем.

Балахусун — Атма ок бу даша, пейканың gerekmezми саңа?
Йөр чекил мундаи, ширин жаның gerekmezми саңа?
Дөвсепит гелсе дөкер, ганың gerekmezми саңа?
Жаныңа каст этме, Шабәхрамы, бизден эл гөтер.

Шабәхрам — Салды от хусның кемалыдан бизе хаййылкерим,⁵⁾
Сойсалар ышкында дөнмен ол Несими⁶⁾ дек дерим,
Ал бу жаным, бер мырадым, гайра гойма, эй перим.
Бу ширин жандан гечер мен, яры, сенден гечменем.

1) *Гуфтар* — сөз, гүррүн.

2) *Камат* — бой, сырат.

3) *Хошрефтар* — айланшыгы хош.

4) *Нары* — аңры, даш.

5) *Хаййылкерим* — худай манысында.

6) *Несими* — XV асырда рухыналар ве хан-беглер тарапын-
дан дериси союлан шахыр.

Балахусун — Салды от Балахусунга, эй пелекнин гердиши,¹⁾
Мүбтелайы-ышк эдибэн хатырыга тешвүши,
Геч хыялындан, мушакгатдыр бу ашыклык иши,
Жанына каст этме, Шабэхрамы, бизден эл гөтер.

Шабэхрам — Эй перим, ышкында Шабэхрам айытды бир газал,
Башда кысमत эйлесе хак ишине болмаз бедел,
Ёк ерим гуртулмага гер болса такдыры-эзел,
Бу ширин жандан гечер мен, яры, сенден гечменем.

Элкысса, булар сөзлерини тамам этдилер. Балахусун Шабэхрамың өзине ашык боланыны билди. Ол кырк гулач сачының ужыны Шабэхрамың үстинден ташлады. Шабэхрам сачың ужындан тутуп Балахусуның янына чыкды. Балахусун Шабэхрама йүзленип:

— Эй адамзадың патышасы, мен хем сени гөргеч ашыкы-зарың болдым. Такдыры-эзелде кысमत болса не чәре бар. Башымыза не гелсе гөрерис, — дийди. Шол вагт Шабэхрамың вагты хош болуп, Балахусуның гөвсине эл узатды. Балахусун Шабэхрамың голын какып, өзини гыра чекип, бәш келеме сөз дийди. Шабэхрам хем жогап берди. Гөр, бак нәме диййәрлер.

Балахусун — Телесип сен, биздеплик эйлеме,
Йөри, Бэхрам, гол узатма бу бага;
Сен гиде билмез сен ёлсуз ер биле,
Йөри, Бэхрам, гол узатма бу бага.

Шабэхрам — Ене гойма дүгүнлери, даглары,
Гел, эй нэзлим, сонам, сөйлеме бизден;
Биз гезели сейран эдип баглары,
Гел, эй нэзлим, сонам, сөйлеме бизден.

Балахусун — Шертсиз матлабыңа ете билмес сен,
Багларың перисин тута билмес сен,
Көприсиз ерлерден өте билмес сен,
Йөри, Бэхрам, гол узатма бу бага.

¹⁾ *Гердиш* — айланмак, херекет.

Шабәхрам — Гөрмемишем ёлын барып гелмесин,
Билмедим көприсин, беркин, салмасын,
Гол узадын тугам багын алмасын,
Гел, эй нәзлим, сонам, сөйлеме бизден.

Балахусун — Истегин бар ак йүздәки халлара,
Ары зәхрин чекмән етмез баллара,
Гөзин гөрер, элин етмез даллара,
Йөри, Бахрам, гол узатма бу бага.

Шабәхрам — Гамзан мисли окдыр, гашын кемандыр,
Ышкын хөвесинден серим¹⁾ думандыр,
Мен тешнәни²⁾ көвсер лебинден³⁾ гандыр,
Гел, эй нәзлим, сонам, сөйлеме бизден.

Балахусун — Чох шерт биле баг сейрине гезер сиз,
Ёкса алмасындан умыт үзер сиз,
Бу ёллардан өтүп болмаз гүзерсиз,
Йөри, Бахрам, гол узатма бу бага.

Шабәхрам — Шәхди-шекер, мен сөзиңе ашыгам,
Жан алгыжы шол гөзиңе ашыгам,
Жану-дияден гүл йүзиңе ашыгам,
Гел, эй нәзлим, сонам, сөйлеме бизден.

Балахусун — Балахусунам, гунча гүлннң бахары,
Сыя⁴⁾ зүлпим кап дагынын шамары,⁵⁾
Яны бар⁶⁾ гетирмиш алма, энары,
Йөри, Бахрам, гол узатма бу бага.

Шабәхрам — Яны башдан башым салма беләга,
Ак йүзде ашыгам гүлгүн янага,
Шабәхрамы багбан әйле шу бага,
Гел, эй нәзлим, сонам, сөйлеме бизден.

1) *Сер* — баш, келле.

2) *Тешне* — сувсуз, тебсирән.

3) *Леб* — додак.

4) *Сыя* — гара.

5) *Шамар* — йыланлар шасы.

6) *Бар* — миве.

Элкысса, бу икиси сөзлерини гутардылар. Балахусун:

— Эй Шабэхрам, мениң васлымы ислесең, тә әхди-пейман этйәнчәң мениң сана боюн әгмеклигим кындыр, — дийди. Ондан соң әхди-пейман этдилер. Пиялалар нош әдип, бир нәче гүн зовкы-сапа сүрдилер. Балахусун:

— Жепаны Дөвсепит чекди, рахатыны сен гөрдиң. Дөвсепит бу баглары нәче кынлык билен салдырыпды. Инди ол достың башына не иш гетирер, — дийип, бир келеме сөз айтды, Шабэхрам хем жогап берди.

Балахусун—Мен горкарам шум айралык
Үстимизден дүше бу гүн..
Бу рахымсыз гахба пелек
Авы гатар аша бу гүн.

Шабэхрам—Гачмак олмаз гахба пелек
Тор гурупдыр дашымыза;
Сыгынармыз ярадана,
Не иш гелсе башымыза.

Балахусун—Әр гереkdir өлүшмәге,
Не хет бардыр дөвүшмәге,
Бизи гоймаз сөйүшмәге,
Дөвсепит ёлугса бу гүн.

Шабэхрам—Бир алланы ят әйлесем,
Алы зулпыкарын чалсам,
Сениң үстинде мен өлсем,
Әе болгыя ләшимизе.

Балахусун—Боюн-боюна салышам,
Сыр берибән сыр алышам,
Дөнер, сөйүп айрылышам, —
Яз гүнлерим гыша бу гүн.

Шабэхрам—Яланчыда ёкдыр тайын,
Ялкымы сен гүнин, айын,
Тотыядыр хәки-пайың¹⁾
Гөз биләни гашымыза.

1) *Хәки-пай*—аягын чаңы, тозы, топрагы.

Балахусун—Балахусун пәхимсиздир,
Яраданан вәхимсиздир,
Гахба пелек рәхимсиздир,
Авы гатар ашымыза.

Шабәхрам—Шабәхрам дийр, ене-ене,
От дүшүпдир жана, тене,
Сыгынармыз ярадана,
Гайгы гелмез хушымыза.

Элкысса, булар сөзлерини гутардылар. Балахусун:

— Эй Шабәхрам, хич гайгы чекме. Сен багдан чыкып, барып, ёрган-дүшек салынып гамгын болуп ят. Дөвсепит гелип сөз гатса, хич жогап бермегин. Хачан Сүлейман пигамберин башындан ант иченде, маңа ашык боланың кыссасыны беян эт. Белки ол залымың бизлере рәхми гелип, Сүлейман әхдини бозуп билмән, мени саңа багышлагай,—дийип, Шәбахрам билен хошлашды.

Шабәхрам багдан чыкып, дервезәни гуллады ве гелип өз жайында ятды. Ол гиже өтенсон, эртеси Дөвсепит гелди. Ол алып гелен совгатларыны Шабәхрамың өңинде гойды. Шабәхрам гам-гусса билен ятып, ол затлара хич бир назар салмады. Дөвсепит хем бир сагат башыны ашак салып отуруп, ондан соң әдеп билен Шабәхрамың янына гелип, оңа сөз гатды. Шабәхрам башыны ерден галдырмады. Дөвсепит:

— Эй Шабәхрам, башыңы ерден гөтер,—дийди. Шабәхрам башыны галдырмады. Сон Дөвсепит перилере гарап:

— Белки сизлер кем хызмат әденсиңиз? — дийди. Перилер:

— Голымыздан гелен хызматы гайгыран дәлдирис,— дийдилер. Элкысса, бир гиже-гүндиз шу дессурда гечди. Соңкы гүн Дөвсепит „әлбетде муның бир максады бардыр, гөвнини алайын“ дийип бәш келеме сөз айтды.

Гам ийме, хер мүшгүл ишин болса асан эйлерем,
Гер герек болса бу жаным дерде дерман эйлерем.

Дий мана, гер еди гат асманда болса матлабың,
Бир седаи-наградан ер-гөкни лерзан эйлерем.

Гер газап бирле чыкыбан сен эгер хөкм эйлесен,
Дурманам гүрзим алып ер бирле ексан эйлерем.

Сен эгер гөкден ере дийсен ки ягдыр рахмети,
Ахым одын йылдырым, эшкимни¹⁾ баран²⁾ эйлерем.

Сен эгер сахыпжамал йүз мүн перизат ислесен,
Хызматыңга гелтирип, хусныңга хайран эйлерем.

Дөвсепитдем, ант ичип шахым Сүлейман башыдан,
Тенде жаным ислесен, ёлында гурбан эйлерем.

Элкысса, Дөвсепит бу сөзлерини гутарандан соң,
Шабәхрам „мениң хатырам үчин жаныңы гайгырман
Сүлейман пигамберин башындан ант ичди, мен Балаху-
суна ашык боланым эшгәр эдейин“ дийип, башыны
ерден гөтерип, Дөвсепиде гарап бир газал айтды.

Дөвсепит, жисмимде мен бир жана ашык болмышам,
Гел эшит, арзым эшит, жанана ашык болмышам.

Новбахары гүл ачылган тәзе гүлшен ичре бил,
Тер меневше сүнбүли-рейхана³⁾ ашык болмышам.

Дишлери дүрдәне нәзик, леблери якут мысал,
Лаглы-гөвхер магданы ол кәне⁴⁾ ашык болмышам.

Гүл йүзин гөргөч туташып көйсе жаным не ажап,
Гөейә ол шемгы мен первана ашык болмышам.

Жаным алган гашлары желлат гурулмыш яйына,
Гамзасы ок, кирпичи пейкана ашык болмышам.

1) Эшк—гөз яшы.

2) Баран—ягыш.

3) Рейхан—гүл.

4) Кән—магдан, хазына.

Гитди ол ким чүн мени ызында сергердан эдип,
Айра дүшдим делмүрип хер яна, ашык болмышам.

Гөзлери Балахусунга дүшди Шабэхрамының,
Жүмле әлем гөрки ол солтана ашык болмышам.

Элкысса, Дөвсепит Балахусуның адыны эшитгеч,
бир награ тартды, ер-гөк, даглар-дашлар лерзана гелди
ве өзи хем бейхуш болуп йыкылды. Ики гүн ятып
өзине геленсон, Шабэхрам билен сораг, жогаплы бир
газал айдышды.

Дөвсепит — Шол периниң адын тутсан,
Гара багрым гана дөнер;
Хасретинде бир ах урсам,
Бу даглар лерзана дөнер.

Шабэхрам — Мейин ичип ашыклығың,
Сермест олуп гучан менем;
Чын ышкында ол перинин
Жану-сердең гечен менем.

Дөвсепит — Хер ким шона яман санар, —
Этим чекер, ганым сорар,
Он ики эндам лерзан урар,
Вагдасы ялгана дөнер.

Шабэхрам — Билбилем ләлезарының,
Гүлшен ичре гүлзарының,
Тер меневше нобахарының,
Гызыл гүлин тирен менем.

Дөвсепит — Хер тикене гүллер битмез,
Гөзин гөрер, элин етмез,
Ерде, гөкде месген тутмаз,
Чекилер асмана дөнер.

Шабэхрам — Ярым гитди заг ичинде,
Бизни гойды даг ичинде,
Сүнбулинде баг ичинде,
Боюн эгмән гачан менем.

Дөвсепит — Дөвсепидем, гелдим дада,
Хайып өмриң берме бада,
Боюн эгмез адамзада,
Ол учар асмана дөнер.

Шабәхрам — Ханы хушың бармы, пәхмин?
Яраданан ёкдыр вәхмин,
Шабәхрам дийр, Балахуснын
Ичге билин гучан менем.

Элкысса, булар сөзлерини гутардылар. Ондан сон
Дөвсепит:

— Эй Шабәхрам, сен өз ишини өзиң битирипсин.
Сенде нәме тагсыр бар. Нәме үчин сени өз велятындай
алып гелдим. Өз тешәм өз аягыма дегди. Бу иши өзим
өзиме этдим, — дийди.

Элкысса, Дөвсепит Балахусуны Шабәхрама багыш-
лады. Ол докуз гиже-гүндиз той эдип „Шабәхрам ог-
лым, Балахусун хем гелним болсын“ дийип, Шабәхрама
йүзленип:

— Инди тагтым, багтым сениңдир, — дийди.

Шувлукда олар сөхбете мешгул болдылар.

Инди сөзи везирден эшидиң. Везир Шабәхрамың
орнында отурды. Бир нәче вагт Шабәхрамың аялла-
рының ичинде бирине Сахыпжамал диердилер. Сахып-
жамал везире адам иберип:

— Эгер везир мениң дүшегиме басмакчы болса,
мен өзими өлдүрерин, — дийди. Везир налач болуп ахы-
ры Сахыпжамалы зындана салды. Она хер гүн ярты
нан билен бир ичим сув бермели этди. Ол аял Шабәх-
рамдан гөврели галыпды. Шол зынданда бир оглы бол-
ды, ол чагасыны бир летдә чолап, сүйт берип экледи.

Шабәхрамың гайып боланындан бәш йыл гечипди.
Оглан хем бәш яшындады.

Шабәхрам Балахусун билен сөхбет эдип ятыпды. Ол
сәхер вагты бир дүйш гәрди. Дүйшинде шол Сахыпжамал
диен аялы перят эдйәр. Шоның перядына багры товланып,

еринден тисгинип оянды ве көңлине гам долды. Шабәхрам гөзинден яшыны акдырып Балахусуна йүзленип:

— Бу гиже бир яман дүйш гөрдим. Өз велятымдан, мал, мүлкимден ве аялларымдан айрыланыма бәш йылдыр. Инди мен өз велятыма баш чекейин,—дийди. Балахусун:

— Эй Шабәхрам, сен ыгтыяр эесисиң,—дийди. Ондан соң Шабәхрам Дөвсепиде барып:

— Маңа ругсат берсең, мен өз велятыма гитсем,—дийди. Дөвсепит хем бир тагт гетирин дийип хөкүм этди. Хасапсыз сим ве зерлер билен долдурып, бир тагт гетирдилер. Дөвсепит башының сачындан бир гыл ёлуп:

— Хер ерде башыңа бир иш дүшсе, бу сачы көйдүр, мен тайяр боларын,—дийип Шабәхрама берди. Ондан соң Шабәхрам билен Балахусуны шол тагта отуртды.

Дөвсепит дөрт саны дөве:

— Шабәхрамың гөвни нирәни ислесе, шол ере элтип гойың. Хачан ругсат берсе гайдып гелиң,—дийип буйрук берди. Шабәхрам Дөвсепит билен аллаярлашансон, ол дөрт дөв тагты гөтерип хова учдылар. Бир нәче мүтдетден соң Фарс велятына етишдилер. Шабәхрам дөвлере:

— Бу ерде гоның,—дийди.

Дөвлер шәхерин кенарында гойдылар.

Шабәхрам дөвлере йүзленип:

— Мениң бу юртдан гидениме бәш йылдыр. Муның нәхили боланындан хабарым ёк. Сиз дүе суратында, мен хем сөвдагәр суратында болайын,—дийди. Олар дүе суратында өзи хем сөвдагәр суратында болды.

Шабәхрам дүелерин башыны йидип, кервен сарайың ишигине гелди. Шабәхрам кервен сарайың сердарына бир нәче тылла ве күмүш берди. Бир өйи сайлап, Ба-

лахусуны сандык билен шол өйиң балаханасында дүшүрдилер.

Шабэхрам сердардан:

— Бу шәхериң патышасы кимдир?— дийип сорады.

Сердар бир ах уруп:

— Бизиң Шабэхрам атлы бир патышамыз барды. Ягшылыкда, адыллыкда ве хошройлукда элем шасы она барабар гелмезди. Оның бойы ве шекили сизе меңзейәр, — дийип хемме болан ишлери-де айтды. Ол гиже ятдылар. Эртеси Шабэхрам атланып шикәре чыкды. Элкысса, везир хем Шабэхрамың өңки дессурыча шәхериң еди яшардан етмиш яшарына ченли шикәре чыкмалы дийип хөкүм эдип, шикәре чыкмакчы болды. Шәхериң ичи бир галмагал билен долды. Балахусун, балаханада сачыны дарап отырды. Балахусун бу не алапатдыр дийип, гүн доган дек болуп пенжиреден гарады. Балахусуна везириң гөзи дүшүп, бейхуш болуп атдан йыкылды. Мәхремлери везириң бурнына эсги тутуп, өзине гетирдилер. Везир мәхремлерине гарап, бәш келеме сөз дийди.

Пенжиреден чыкды, гөр, бир ая дүшди гөзлерим,
Элеми ревшен кылан шөхляя дүшди гөзлерим.

Гөйә ким кирпичи ок, гамзасы пейкан эрер,
Чүн гурулмыш гашлары ол яя дүшди гөзлерим.

Тәзе тер гунча ачылмыш нобахарың паслыда,
Гүлшен ичре ол гүли-рагная дүшди гөзлерим.

Гөрдигим ол ким мегер болса бехишдин хүйридик,
Эйле бил ким женнетил-мә'вая дүшди гөзлерим.

Каст эдип чыкмыш мениң багрыма ханжар ургалы,
Гөр бу гүн бир капыры-худрая дүшди гөзлерим.

Сиз диймән ким өй ичинде белки адамзат эрер,
Бир пери пейкер мелек сима¹⁾ дүшди гөзлерим.

1) Мелек сима—периште йүзли, сыпатлы диймек.

Чүн везир дийр, гөрмегейдим, көймегейдим кәшки,
Ах ким нечүн бу гүн сәхрая дүшди гөзлерим.

Элкысса, везир бу сөзини гутарандан соң беглерине:

— Бу кимдир, бу ничик халдыр, сердардан хабар тутуң, — дийип буюрды.

Беглер:

— Мундан үч гүн өң бир сөвдагәр гелипдир. Оның бир аялы бармыш, өзи хем шикәре чыкыпдыр, — дийип, хабар гетирдилер. Везир:

— Ол сахыпжамал аял бизе мынасып экен, оның отуран өйини йыкып алып гелиң, — дийип буюрды. Ол өйи йыкдылар.

Балахусун:

— Сандыгың ичинде мениң гейимлерим бар, ачарыны кишим алып гитди, — диенде, беглер сандыгы ярып гейимлерини чыкардылар. Балахусун беглере йүзленип:

— Сизлер чыкың, мен гейимлерими гейип шаның хызматына өзим барайын, — дийди.

Олар дашары чыкдылар. Балахусун гейимлерини гейип, кепдери сыпатында учуп барып везирин отуран тамының үстине гонды. Хемме халк хайран галды. Ол белент оваз билен:

— Эй иен дузы харам болан везир, шунча йыллап Шабәхрамың аялларына эл узынлык этдиң, гөзиң доймадымы, инди маңа гол узатмакчы болдыңмы? Шабәхрам анча жепалар чекип, мени кап дагындан алып гелди. Инди саңа өлүм мүбәрек болсын, сениң жезаң өлүмдир, — дийди. Соң халка йүзленип:

— Шабәхрам мени ислесе Шәхрисебизден тапсын, — дийип гитди. Везирин жанына от дүшди. Ол Балахусун периниң Шабәхрамың аялы болмагыны билди. Везир жемагата йүзленип:

— Шол сөвдәгәри тапып өлдүрин, — дийип буюрды. Бу хабары кервен сарайың сердары эшидип „шага хабар берейин, шу харамзада везирин жезасыны берсин,“ дийип атланып гитди. Гөрсе: Шабәхрам бир кейги авлап атынын ардына бөкдерип алып гелйәр. Сердар, Шабәхрамың гаршысына барып, боюн эгип, салам берип, бир бәш келеме сөз айтды.

Сиз гидели башымыздан
Не кыссалар гечди, шахым;
Бир келеме сөз әйлесем,
Баша ишлер дүшди, шахым.

Арз әдейин, болма дилгир,¹⁾
Шахымердан болсын дестгир,²⁾
Шу немеги³⁾ харам везир,
Баша ишлер салды, шахым.

Гүйчли ганымлар мест олуп,
Галды душман зебердест⁴⁾ олуп,
Бир пияла сермесет олуп,
Жошгун уруп дашды, шахым.

Харемиңиз сейран әдип,
Истыханын лерзан әдип,
Хүжүресин вейран әдип,
Алайын дийп ачды, шахым.

Дүшди ярың хыялына,
Етейин дийп высалына,
Арзы әйләп жамалына,
Жаны-серден гечди, шахым.

Дердин дийсем шу халымын,
Сен эеси бол малымын,
Перизадың бу залымын
Хасретинден гачды, шахым.

1) Дилгир — гамгын.

2) Дестгир — голдайжы.

3) Немек — дуз.

4) Зебердест — эли үстүн болмак.

Хожа сарай дийрлер бизе,
Чох догалар дийди сизе,
Вада берип Шәхрисебзе,
Кепдер болуп учды, шахым.

Элкысса, хожа сарай сөзини гутарды, Шабәхрам бир ах урды—агзындан от чыкды. Деррев Дөвсепидиң түйини ода салды. Шол вагт асманың йүзинден гайып Дөвсепит хәзир болды. Дөвсепит:

— Эй Шабәхрам, башыңа не иш дүшди?—дийди. Шабәхрам Дөвсепиде гарап бир нәче сөз дийди. Дөвсепит хем жогап берди.

Шабәхрам — Яңы башдан башым галды дертлере,
Гел, хабар бер Шәхрисебзиң ёлыны;
Гөзим долды тозанлара, гертлере,
Гел, хабар бер Шәхрисебзиң ёлыны.

Дөвсепит — Шабәхрам сен, бизден хәбар алыр сен,
Мен билменем Шәхрисебзин ёлыны;
Хасрет одын ширин жана салыр сен,
Мен билменем Шәхрисебзин ёлыны.

Шабәхрам — Не мүшгүл сөвдалар дүшди башлара,
Гахба пелек авы гошды ашлара,
Сораг салсаң якынлара, дашлара,
Гел, хабар бер Шәхрисебзин ёлыны.

Дөвсепит — Бу ёлларны гөрмемишем кимседен,
Хич адыны сормамышам кимседен,
Билмемишем, эшитмемишем кимседен,
Мен билменем Шәхрисебзиң ёлыны.

Шабәхрам — Алдырмышам сапалыжа чаглары,
Гүлим солуп, хазан урды баглары,
Пелек гойды даг үстине даглары,
Гел, хабар бер Шәхрисебзин ёлыны.

Дөвсепит — Кимде өжин бардыр, эйле беянын,
Серейин хамыны, дөкейин ганын!
Билмемишем адын, намы-нышанын,
Мен билменем Шәхрисебзиң ёлыны.

Шабэхрам — Йүрегде дердим чох, ёк менде дерман,
Дүшүпдир башыма бир ахырзаман,
Ярымны йитирип галдым сергердан,
Гел, хабар бер Шэхрисебзин ёлыны.

Дөвсепит — Хеммәни яратган субхан хакычүн,
Аршы-күрси, ер, асманың хакычүн,
Ант ичер мен Сүлейманың хакычүн,
Мен билменем Шэхрисебзин ёлыны.

Шабэхрам — Шабэхрам дийр, хушым сүрүп гидипдир,
Анча жепаларны гөрүп гидипдир,
Шэхрисебзе вада берип гидипдир,
Гел, хабар бер Шэхрисебзин ёлыны.

Дөвсепит — Дөвсепит дийр, мегер инди билмесем,
Якына, дашлара сораг салмасам,
Барандан, геленден хабар алмасам,
Мен билменем Шэхрисебзин ёлыны.

Элкысса, булар сөзлерини гутардылар. Дөвсепит Шабэхрама йүзленип:

— Мен энемден догуп Шэхрисебзин ёлыны эшит-
мәндим, — дийди. Шабэхрам:

— Эй Дөвсепит, илки шу дузы харам болан вези-
риң жезасыны берели. Ондан соң Балахусуның ызын-
дан гидели, — дийди.

Дөвсепит дөвлерине буйруп, бир безегли тагт ге-
тиртди. Шабэхрамы шол тагта миндирип, шэхериң ичи-
ни гездирдилер. Ондан соң Дөвсепит барып, везири
Шабэхрамың гашына гетирип пара-пара этди. Шэхер
адамлары хормат ве сылаг билен Шабэхрамы тагта
чыкардылар. Шабэхрам өңки аялларыны исләп, сыясат
мейданына чекип, везире боюн эгдиңиз дийип бир
ничесини желлада табшырды. Соң өз орнына оглыны
ша эдип отурдып, өзи Балахусуның ызындан гитмеги
йүрегине дүвди.

Дөвлер Шабэхрамы тагта миндирип, ховага учды-
лар. Барып өз жайларына дүшдилер. Дөвсепит хемме

дөвлөрдөн Шәхрисебзинң ёлыны сорады. Дөвлөр „биз шәхрисебзинң ёлыны гөренимиз ёк“ дийип, ант ичдилер. Дөвсепит Шабәхрама:

— Биз дөрт доган. Кап дагының дөрт галасы бардыр. Биринжисини бизе берипдилер, икинжисини Дөвсерхап диен доганымыза, үчүнжисини Дөвкендап атлы доганымыза, дөрдүнжисини болса Дөвкендал диен доганымыза берипдилер. Мен шолара касыт-илчи иберейин, белки олар Шәхрисебзинң ёлыны билсинлер,— дийди. Ондан соң бир нәче дөве:

— Шабәхрамы Дөвсерхаба элтин,— дийип буюрды. Шабәхрамы Дөвсерхаба етишдирдилер.

Дөвсерхап еринден туруп, хормат билен Шабәхрама тагт үстинде, өз янындан жай берди. Соң Дөвсерхап, дөвлөре гарап:

— Доганым Дөвсепит Шабәхрамы тарып эдипди. Оның айданындан хем артык экен,— дийди. Ондан соң Дөвсерхап үм этди—нахар, шерап гетирдилер. Нахар ийип, шерап ичип боланларындан соң, Дөвсерхап Шабәхрамдан:

— Нәме хабарың бар?— дийип сорады.

Шабәхрам хабарыны берип бир газал айтды.

Гитди ярым, сен эшит, бичәре галдым делмүрип,
Гойды йүз мүн гам билен авара галдым делмүрип.

Пыркат¹⁾ ичре болмышам көп зару-сергердан себил,
Ах нейлей бу жигер сед²⁾ пара галдым делмүрип.

Болды гайып гөзлеримден сырры-пинхан³⁾ ичре ол,
Мен аның зарын чекип әшгәре галдым делмүрип.

Гел, эшит бу дадымы чүн гитди_яр голдан чыкып,
Хасретинден айрылып, мен зара галдым делмүрип.

1) *Пыркат*—айралык.

2) *Сед (сад)*—йүз (100).

3) *Сырры-пинхан*—гизлин сыр.

Арзым ол: баш гоймышам мен Шәхрисебзиң ёлына,
Гитди ярым гам биле эфкара¹⁾ галдым делмүрип.

Шәхрисебзе вада бермиш яры Шабәхрам үчин,
Тапмазам муштак²⁾ олуп, дидара галдым делмүрип.

Элкысса, Шабәхрам сөзин тамам этди. Соң Дөвсер-
хап хемме дөвлерден Шәхрисебзиң ёлыны сорады;
хич бири билмеди. Шабәхрам гамгын болуп отурды.

Дөвсерхап Шабәхрама йүзленип:

— Мениң Дөвкендап атлы бир доганым бар, белки
ол Шәхрисебзиң ёлыны билер. Бизде Сүлейман пигам-
бериң куласы³⁾ бар, оны хер ким башына гейсе, оны
хич ким гөрмейәр, эмма ол хемме адамлары гөрйәр.
Шоны сизе пешгеш берейин, бир ерде пейдасы етер,—
дийди. Соң Дөвсерхап сачындан ёлуп:

— Хер ерде башыңа иш дүшсе, ода салгыл, мен
хәзир боларын,—дийип, Шабәхрама берди. Соңра до-
ганы Дөвкендаба:

— Шабәхрамы сизе ибердик. Ягшы пешгешлер бе-
рип, оны Шәхрисебзиң ёлына салың,—дийип, бир нама
язды ве дөрт саны дөве Шабәхрамы Дөвкендабың га-
ласына элтмеклерини буюрды.

Дөвлер Шабәхрамы алып ховага учдылар ве Дөв-
серхабың намасыны Дөвкендаба етирдилер. Дөвкендап
хем хемме дөвлерини Шабәхрамың гаршысына иберди.
Шабәхрамы улы сылаг ве хормат билен гетирип тагта
чыкардылар. Дөвкендабың хөкүми билен нахар, шерап,
гетирдилер. Шерап ичип Шабәхрамың башы гызып,
Дөвкендаба гарап бир сөз дийди.

Дөвкендап, арзымны беян әйлесем,
Тарлаң гара гөзли перим гидипдир;
Дерди-халым саңа аян әйлесем,
Голдан чыкып зүлпи тарым гидипдир

1) *Эфкар*—пикирлер.

2) *Муштак*—арзув, хөвес.

3) *Кула*—телпек.

Айра дүшдим ярдан, көйди ширин жан,
Чыкмышам сорагын салыбан хер ян,
Мен гелдим дат эдип зару-сергердан,
Аклы-хушым, ыгтыярым гидипдир.

Земистана¹⁾ дөнди паслы-бахарым,
Хазан урды, солды бакжада барым,
Галмады көнлимде сабры-карарым,
Гиже-гүндиз интизарым гидипдир.

Чыкды голдан ярым новча чагынла,
Галмышам өртенип дерди-дагында,
Билбил учды, гүл галмады багында,
Гүлшен ичре гүлгузарым гидипдир.

Шэхди-шекер шербетинден ичипдир,
Шабэхрам ызында серден²⁾ гечипдир,
Шэхрисебзе вада берип учупдыр,
Нэзли перим, гамкисарым гидипдир.

Элкысса, Шабэхрам сөзин гутарды. Ондан соң Дөвкендап Шэхрисебзинң ёлыны билип гелмеклерини дөвлерден сорзды. Дөвлер гидип, Шэхрисебзинң ёлыны тапман гелдилер. Шабэхрам гамгын болуп отурды.

Дөвкендап Шабэхрама гарап:

— Эй Шабэхрам, мунча гамгын болма, мениң Дөвкендал атлы бир улы агам бар. Ол дөрт дөвиң³⁾ шасыдыр. Шол мүшгүли асан әдер, — дийди.

Дөвкендабың голында Сүлейман пигамберинң хасасы барды, ол шоны Шабэхрама берип:

— Бу хасаның хәсиети — хер хили баглы гапы болса, йүз зынжыр билен багланан хем болса, шу хаса

1) *Земистан* — гыш.

2) *Сер* — баш, келле.

3) Шу ерде „дөрт дөвиң шасы“ диймеги дөрт хили, ягны дөрт жынс дөвиң шасы диймек я-да дөрт сөзинден соң лек, мүн сөзи болуп шол дүшүп галыпдыр, элязмаларда нәхили болса, бу ерде шол хили әдилип алынды.

билен бир ышарат этсең, ачылар,—дийди. Соң сачын-дан бир аз түй ёлуп:

— Хер ерде башыңа бир иш дүшсе, шуны ода сал, мен хэзир боларын,—дийип берди.

Дөвкендап Шабэхрамың хабарыны нама язып, Шабэхрамы алып гиден дөвлерден Дөвкендала иберди. Дөвлер, Шабэхрамы бир сагатда Дөвкендалың галасына алып бардылар. Шабэхрам гөрсе: Дөвкендал—башы пелеге етен, хер бир сачы чынар дек дөв. Шабэхрам худай тагаланың сунгатына хайран галды. Дөвкендал Шабэхрамы тагта чыкарып, нахар ве шерап берди. Ондан соң Дөвкендал Шабэхрамдан хабар сорады. Шабэхрам хабарыны берип, бир бэш келеме сөз дийди.

Мен сепил бир яр үчин, арзымны ызхар¹⁾ эйлесем,
Дерди-халымны сана сыррымны эшкәр эйлесем.

Жисми-жандан гитгели зерре мыдарым галмады,
Истерем яр ышкыда өзимни бимар эйлесем.

Жанымы этсем сепил, яреп, тапам яр ёлыны,
Гиже-гүндиз дынмайын өзимни бидар²⁾ эйлесем.

Чөллере тутсам йүзим синамны эйләп чәки-чәк,
Көңлими там бирле йүз дерде гирифтар³⁾ эйлесем.

Бизлере, Кендал, эгер сен эйлесең ярдан хабар,
Истесең этмен дарыг⁴⁾ жанымны гурбан эйлесем.

Гачманам яр ышкыдан мен,⁵⁾ херне гелсе башыма,
Дөнменем өзимни йүз мүн дердә дучар эйлесем.

1) *Ызхар эйлемек*—айтмак, беян этмек.

2) *Бидар*—айык, оя.

3) *Гирифтар*—дучар,

4) *Дарыг*—гайгырмак.

5) „Гачманам яр ышкыдан мен“ диен сөзлериң ерине, Эгрек голязмасында „сен эшит яр ышкыда мен“ дийилип язылыпдыр.

Шол пери ышкында Шабэхрамы көңли мүбтеле,
Шэхресебиз ичре гезип мен сейри-базар эйлесем.

Элкысса, Шабэхрам сөзин гутарды. Ондан соң Дөвкендал:

— Сизден өң хабар гелипди. Мен дөвлери Шэхресебзин сорагына иберипдим. Хениз геленлери ёк. Хызматыңызы битирермикәм дийп умыт эдйэрин,—дийди. Шабэхрам хош вагт болуп, Дөвкендалың жанына дога окады. Бу гиже шейле өтди. Эртеси хемме дөвлер гелдилер. Олар:

— Кап дагының хемме галаларыны гездик. Хич бир нам-нышан билмедик,—дийдилер.

Шабэхрам гамгын болды. Шол вагт бир гарры дөв учуп гелди. Дөвкендал ондан:

— Шэхресебизден бир зат билдиңми?—дийип сорады. Ол дөв:

— Хова, бир нэче даг, дерялары гечип Шэхресебзи гөрүп гайтдым,—дийди. Дөвкендал Шабэхрама:

— Менде Сүлейман пигамбериң көвүшлери бар, шоны саңа пешгеш берйэрин. Оның хэсиети—хер ким оны аягына гейип хер нэче ёл йөресе-де армаяр,—дийди. Соң сачындан ёлуп:

— Хер ерде башыңа бир иш душсе, шуны ода сал, мен хэзир боларын,—дийди. Ондан соң Шабэхрамы бир тагта миндирип, дөвлер ховага учдылар. Бир нэче гүнден соң бир дага етишдилер. Бир гала гөрүнди. Шонда, яшыл зүмерретден¹⁾, элеме рөвшен берип дуран бир шэхере гөзлери дүшди.

Оларың ичинде көпи гөрен бир гарры дөв барды. Ол:

— Шол гөрүнийән Шэхресебзин дагыдыр, Сүлейман пигамбериң шэхеридир. Мундан бу яна өтмэге хетдиз ёкдыр. Худай тагала үстүнлик берсин,—дийип, хошлашып учуп гитдилер. Ондан соң дагың башында Ша-

1) Зүмеррет—гыммат баха даш ады.

бәхрамың көңли гама долуп, худай тагалага зар әйләп,
бәш келеме сөз дийди, гөр, бак нәме диййәр.

Гөзел, шахым, мениң арзым:
Мени шол жанана етир;
Гамзасы ок, гашы кеман,
Кирпиги пейкана етир.

Кимсе етмез имдадымы,
Сен эшитгил перядымы,
Кадыр алла, бу дадымы
Бир адлы-солтана¹⁾ етир.

Сенде бар жаханьң эрки,
Тоз әйләр сен дагы, берки,
Гөзим нуры, жаным гөрки,
Хусн ичре солтана етир.

Сен етиш, эркли солтаным,
Дүзе бергил шу диваным,
Жисмим ичре хаста жаным,
Дердими дермана етир.

Ышк одына яндым, сөндим,
Налыш әйләп саңа гелдим,
Көңүл өрки, жаң пейвендим,
Жисмим ичре жаңа етир.

Хер дем ят әйләрин сизи,
Шабәхрам дийр, голда бизи,
Вада бермиш Шәхрисебзи,
Шол әхди-пеймана етир.

Әлкысса, ондан соң Шабәхрам Сүлейман пигамбе-
риң куласыны башына гейип, хасасыны әлине алып,
көвүшлерини аягына гейди. Ол худайың мүнде бир
адыны чагырып, дагың дүйбине инди. Барып Шәхри-
себзиң дервезесине етишди. Базара барып гөрди, адам-
ларың саны ёк, хер ким өз иши билен. Шабәхрам оян-
буян йөреди, ахыр шәхериң аңырсына чыкды. Агшам

1) *Адлы-солтана*—адалатлы солтана.

болды. Ол бир ерде ятды. Даң атды. Шабәхрам шә-хериң ичини гезди. Патышаның баргәхини¹⁾ тапып бил-меди, агшам болды, ене бир ерде ятды. Шу дессур билен ики гүн өтди, үчүнжи гүн гөрсе: бир бөлек пе-ризат бир яна баряр. Шабәхрам хем булара гатышып гидиберди. Оны хич ким гөрмейәрди. Булар барып, шаның баргәхине гирдилер. Шабәхрам гөрсе: башлары гөге етип дуран докуз йүз мүн дөв, пери, эллери бе-зегли таяклы, ене бир нәчеси шол баргәхде дурлар. Шабәхрам бир жая барды. Гөрсе: ол жайда патыша отуран, янында Балахусуна меңзеш бир перизат хем бар. Шабәхрам буларың сөзлерини динледи. Патыша:

— Ол сачы кесилене айдың, бизи рысва этди. Адам-зада көңүл бермесин,—дийди. Ондан соң патышаның аялы Балахусуның энекесини чагырып оңа:

— Ол гыза ийт, адамзатдан көңүл үзсин. Бизи халка рысва этмесин.

Энеке Балахусуның янына барып:

— Атаң, энең сөзи шу: адамзада гөвүн берип, бизи халклара масгара этмесин. Адамзат бивепа болар, адам-задың бир нәче аялы болар. Гызымыза айт дийип мени ибердилер,—дийди. Балахусун:

— Эй энеке, бу сөзлериң пейдасы ёк. Өң такдырда язылан болса, не чәре! Эгер адам оглы хер нәче би-вепа болса хем гарашарын. Әхди-пейман эденимден соң, дерими сойсалар хем дөнмен,—дийип бир газал айтды.

Шол мырадым, максадым, кагбамны гөзләр гөзлерим,
Дөнменем, эй дая, Шабәхрамны гөзләр гөзлерим.

Яр үчин болсам оның ышкында рысвайы-жахан,
Ягшы адым истемен, бетнамы гөзләр гөзлерим.

1) *Баргәх*—патышаның жайы, көшки.

Эйлерем дилдара мен гер болса йүз жаным пида,
Гөзлеримниң рөвшени, дидәмни гөзләр гөзлерим.

Адамызат ышкыдан дийсең ки: „гечгил сен бу гүн“—
Та кыямат голса бир эййәми гөзләр гөзлерим.

Геч хыялдан эйлеме, эй әхди-пейманым шикест,
Шәхри Фарс, әхди иле пейманы гөзләр гөзлерим.

Мен өзимни этмегеймен бенди-зындандан халас,
Та ки ол ярдан гелен пейгамы гөзләр гөзлерим.

Геч хыялдан, бермегил Балахусунга тешвүши
Дөнменем, эй дая, Шабәхрамы гөзләр гөзлерим.

Элкысса, Балахусун бу сөзи айдып болды. Соң Ша-
бәхрам өзиниң геленини беян әдип бир газал айтды.

Нәзли перим, серден гечип,
Мен сана сейрана гелдим;
Абдал жендесини гейип,
Чарх уруп жөвлана гелдим.

Сен белентде, мен пестеем,
Бирже ыкрара бестеем,
Хасретиңден мен хастаям,
Дердима дермана гелдим.

Ракып тагнасында гачып,
Гапыларың гулпын ачып,
Ниже бентлерден гечип,
Гөр бу гүн мейдана гелдим.

Гунчасы сен бакжаларың,
Тер ачылган новбахарың,
Чекип сениң ахы-зарың,
Билбилем, бостана гелдим.

Сына бендин, багың ачың,
Дал гердене дүшер сачың,
Мен бир ысмагылам-гочың,
Гөр: сана гурбана гелдим.

Гелдим гапына дат эдип,
Тәжи-тагтым бербат эдип,
Гүл хуснына перваз эдип,
Шемг үзрә первана гелдим.

Шабәхрам дийр, арзым сизе,
Дилбер, вада бердиң бизе,
Инип гелдим Шахрисебзе,
Шол әхди-пеймана гелдим.

Әлкысса, Шабәхрам бу сөзини гутарды. Балахусун бу сөзлери эшитсе-де, хич адамы гөрүп билмән бәш келеме сөз айтды.

Ыкрарына мэкәм, вепалы ярым,
Нечүн өзиң бизден пинхан эдер сен?
Мәхнәт чекип гелен жепалы ярым,
Нечүн өзиң бизден пинхан эдер сен?

Кабул болмыш мегер хака ниязың,
Алды ыгтыярым бу ширин сазың,
Гайыпдан етишди билбил овазың,
Нечүн өзиң бизден пинхан эдер сен?

Сөвер ярым, гулак тутгыл сөзиме,
Гахба пелек перде чекмиш йүзиме,
Сенсиң гелип гөрүнмедииң гөзиме,
Нечүн өзиң бизден пинхан эдер сен?

Башда кысмаг этмиш ярадан халык,
Елың гөзләп этдим йүз жан пидалык,
Мегер гәрдиң бизден бир бивепалык,
Нечүн өзиң бизден пинхан эдер сен?

Баглы болдым бир ыкрарда, бир сөзде,
Не себәпден перде тутуп сен йүзде?
Не гүнә, не тагсыр тапдың сен бизде?
Нечүн өзиң бизден пинхан эдер сен?

Гол-аягым баглы, көңлим дилгирдир,
Мөвлам кысмаг этмиш бизе такдырдыр,
Таңры бирдир, ыкрар бирдир, сөз бирдир,
Нечүн өзиң бизден пинхан эдер сен?

Кимсәм ёкдыр, кимсәм гелмез яныма,
Өлөр болдым, сувсадыңмы ганыма?
Балахуснам, отлар салдың жаныма,
Нечүн өзиң бизден пинхан эдер сен?

Элкысса, Балахусун бу сөзини айдып гутарды. Соң Шабәхрам Сүлейман пигамберинң хасасы билен ишиклеринң бендини ачып, Балахусунның янына гелди. Ондан соң леббе-леб, додакба-додак болуп, айшы-ашрат билен ятдылар. Соң туруп икиси гүлүшип, ойнашып дервезә бардылар. Халк хайран болуп, патышага хабар етирдилер. Патыша хем тәсин галып, „бу ничик вака?“ дийип энекәни иберди. Энеке шол сагат барып:

— Эй Балахусун, бу не халдыр?— дийди. Онда Балахусун энекәге бир нәче сөз дийди.

Дая, гөр алхамдулылла яра уграшдым бу гүн,
Ышкыда сермест олубан, гайнайып дашдым бу гүн.

Башымыздан гечген ол хер не хекаят-кыссаны,
Гөз салып гол бойныга яр бирле чолгашдым бу гүн.

Ятдым анча сөхбет әйләп, гол боюнга салышып,
Хем өпүшип, хем гучушып, гүлдим, ойнашдым бу гүн.

Бавер әйле, дая, гел, дидара ашык болмышам,
Айрылып бу гусса-гамлардан үзүлишдим бу гүн.

Йүзини йүзимге гоюп, алма яңакдан ысгашып,
Бойныга зүлпим дакып, каддыга чолгашдым бу гүн.

Шәхди-шекгер сындырып, додакба-додак леббе-леб,
Көгсими көгс үзрә гоюп, хуп гуҗаклашдым бу гүн.

Сиз гөриң Балахусун яныда Шабәхрам эрур,
Бир дүшек-ястыкда ярым бирле чолгашдым бу гүн.

Элкысса, Балахусун бу сөзи айдып боландан соң энекеси.

— Бейле манысыз сөзлери ничик айтдың!—дийип ынам этмеді. Ондан соң Балахусун Шабәхрама:

— Сүлейман пигамберің хақы үчин, сен энекәге өзиңи гөркез,—дийди. Шондан соң Шабәхрам телпегини чыкарды. Шол сагат энеке Шабәхрамы гөрүп:

— Бу не хикметдир?—дийди. Соң энеке „Балахусуның ата-энесине бушлайын“ дийип ругсат диледи. Шабәхрам ругсат берди. Энеке барып шага:

— Бушлук: сизе Шабәхрам ниче даглары, ниче деңизлери гечип, башыны этегине салып,¹⁾ Балахусуның янына гелипдир.

Патыша, аялы ве перилер, беглер хем эмирлери билен Шабәхрамы гөрмәге бардылар. Шабәхрам хем буларың гаршысына чыкды. Ол, патышаның аягына башыны гойды. Патыша хайран галып, голындан тутуп оны тагта чыкарды. Ондан соң патыша тебил²⁾ какдырды ве бир нәче вагт шадянлык эдип, айшы-ашрата мешгул болдылар. Патыша:

— Инди нәхили маслахат?—дийди.

Аялы:

— Башга хич бир маслахат болуп билмез, булары бир-биринден айырмаклык худая хош гелмез. Балахусуны Шабәхрама берерис,—дийди. Ондан соң докуз гиже-гүндиз той-томаша эдип, Балахусуны Шабәхрама бердилер ве зовкы-сапа сүрдилер.

«Балахусуны адамзадың патышасына берипдирлер», дийип хемме әлем дөвлерине әшкәр болды. Дөвзелзеле диен бир харамзада дөв барды. Ол дөрт лек лешгерің патышасыды. Шол дөв „адамзады өлдүрип, Балахусуны өзим аларын“ дийип Шәхрисебзе гошун чекди. Бу иши

1) *Башыны этегине салып*—башыны гурбан эдип, жаңындан гечип диен маныда.

2) *Тебил*—улы ланңара.

Балахусуның атасы эшидип гамгын болды. Ол, Шабәхрамың янына гелди. Шабәхрам оңа сөз гатды. Ол жогап бермеди. Шабәхрам патыша гызыны беренине өкүнчдемикә?—дийип, хапа¹⁾ болды.

Соң Шабәхрам бу хабары Балахусуна беян этди. Балахусун атамь гөрейин дийип, атасының янына уграды. Ол барып:

— Эй ата, не гайгы, күлпет билен отурыпсың?— дийди. Патыша:

— Эй гызым, мен гайгы этмән, ким этсин: Дөвзелзеле гошун чекип үстимизе гелйәр. Оның билен ягы болара бизиң не хеддимиз бар. Ол харамзада башымыза не иш гетирер дийип, гайгыланып отурыпдырын,— дийди. Ондан соң Балахусун Шабәхрамың янына гелип, гүррүңи бир-бир беян этди. Шабәхрам гайын атасының янына барып бир келеме сөз айтды.

Мелул болма, гитме, душман сөзине,
Галгын, шахым, саба сөвеш гүнидир!
Сыгыналы яраданың өзине,
Галгын, шахым, саба сөвеш гүнидир.

Динлеменем белендине, пестине,
Гелер болса Шәхрисебзиң үстине,
Кувват гелер гоч йигидин дестине,
Галгын, шахым, саба сөвеш гүнидир.

Биз лап уруп хергиз габак какмармыз,
Шол гединиң²⁾ сөзлерине бакмармыз,
Биз лап иле сыясатдан горкмармыз,
Галгын, шахым, саба сөвеш гүнидир.

Саба болса, душман халын гөрели,
Топлар гуруп, сап-сап болуп дуралы,
Дерт дилесе гаршысына баралы,
Галгын, шахым, саба сөвеш гүнидир.

1) *Хапа*—бу ерде гамгын маньсында.

2) *Геди*—эрбет, ярамаз, горкак.

Сөвеште гиреште мертлер чаг ола,
Жең гүниңге хаста жанлар саг ола,
Муханнесиң сыясаты даг ола,
Галгын, шахым, саба сөвеш гүниңдир.

Гам кишиниң элин ише етирмез,
Гоч йиңгитлер көңле гайгы гетирмез,
Йүз эндише кылсаң бир иш битирмез,
Галгын, шахым, саба сөвеш гүниңдир.

Якам тутдым сәхер хака зар үчин,
Ширин жаным сепил этдим яр үчин,
Шабәхрам дийр, жан берели ар үчин!
Галгын, шахым, саба сөвеш гүниңдир.

Элкысса, перилеринң патышасы бу сөзлери эшидини хош вагт болды. Ол гошун йыгнап шәхерден дашары чыкды. Дөвзелзеле хем гошун чекип сап-сап болуп дурды. Шабәхрам Дөвсепидиң доганларының сачларыны ода көйдүрди. Олар гошунлары билен деррев хәзир болдылар. Сакгалар¹⁾ сув сепин, перрашлар ер сүпүрип, ики гошун ики яндан деря дек мөвүч уруп мейданы безедилер. Бир тарапдан Дөвзелзеле мейдана гирсе, икинжи тарапдан Шабәхрам тебил какдырып, арал атыны минип, голына найзасыны алып, Дембермез гылыжыны билине баглап мейдана барды.

Дөвзелзеле Шабәхрама гарап:

— Эй йиңгит, Шабәхрам диенлери сенмидиң? — дийди.

Шабәхрам:

— Хава, мендирин.

Ондан соң Дөвзелзеле Шабәхрама гарап бәш кеме сөз айтды. Шабәхрам хем жогап берди.

Дөвзелзеле — Галат хыялдан эл гөтер,
Гожуп гитгил шол перини!
Жена берме, башын гутар,
Өзиң гач-да сал перени.

1) *Сакга* — мейданлары, көчелери сувлап, шонын билен мешгул болуп йөрән адам.

- Шабәхрам* --- Бәри гәл, мунча лап урма,
Мен сайманам хер гедини!
Мейдан ичре чох гөрмишем
Сениң дейин хар гедини.
- Дөвзелзеле* — Умыдын болса шол жанда,
Гезер болсаң гин жаханда,
Башың гутар, сал мейданда,
Кадды-бойы дал перини.
- Шабәхрам* — Гочаклар мейданда өлсин,
Газанфер¹⁾ өйныны салсын,
Ширин жана хайпың гелсин,
Шу гүн, гожа, бер гедини.
- Дөвзелзеле* — Ат салышып, йөрин беглер,
Дал жызаны²⁾ урын беглер!
Пәли азымыш, гөрин, беглер,
Сен багышла гүл перини.
- Шабәхрам* — Алы зүлпыкарын чалам,
Басарам, йыкарам алам,
Кесилер сен галам-галам,
Тапман гачар ер гедини.
- Дөвзелзеле* — Гол кесилер богун-богун,
Башын кесем, алам тугын,
Басылар сен сансыз йыгын,
Сал мейдана шол перини.
- Шабәхрам* — Лап урмагыл йүзи гара,
Хәлә сен душер сен ара,
Кесилер сен пара-пара,
Сен чалып... гедини.
- Дөвзелзеле* — Зелзеле дийр, багрым сөксең,
Маңзым соруп, этим чексең,
Башым кесип, ганым дөксең,
Ноша жаның ал перини.

1) *Газанфер*—батыр диймек.

2) *Жыза*—найза диймек.

Шадәхрам — Шабәхрам дийр, сени тутып,
Голларың арканда чатып,
Мейданда сен менлик эдип,
Гөтерин кечже гедини!

Элкысса, бу сөзлерини гутардылар. Соң Шабәхрам ат салды. Ол Дөвзелзеләни атдан йыкды. Дөвзелзеләниң гошуны хем басылды. Оларың өленини ве өлмедигини патышаның гашына гетирдилер. Эмма Шабәхрам Дөвзелзеледен эл гөтермән докуз гезек оңа найза урды. Шабәхрам кемент атып, Дөвзелзеләни тутуп патышаның янына элтди. Патыша:

— Берекелла адамзадың гайратына!—дийди.

Ондан соң бир нәче мүтдет Шәхрисебизде айшы-ашратда болдылар.

Элкысса, Шабәхрам шага:

— Мени өз велятыма гойберсен,—дийди. Ша ругсат берди. Шабәхрам-дагы аз йөрәп, көп йөрәп өз велятына етишдилер. Шабәхрам Балахусун билен зовк ве ашрат сүрдилер. Көп перзентлери болды, мырат ве максатларына етдилер.

Соңы.

